

Anete Brunovskis i Rebeka Surtis

Ostaviti prošlost za sobom? Kad žrtve trgovine ljudima odbijaju pomoć

Pregled izveštaja

Zajednički istraživački projekat Fafo Instituta
za Primenjene Međunarodne Studije (Oslo)
i NEXUS Instituta (Vašington)

Anete Brunovskis i Rebeka Surtis

Ostaviti prošlost za sobom?
Kad žrtve trgovine ljudima odbijaju pomoć
Pregled izveštaja

Zajednički istraživački projekat Fafo Instituta za Primenjene
Međunarodne Studije (Oslo) i NEXUS Instituta (Vašington)

© Fafo

ISBN 978-82-7422-909-9 (paper edition)

ISBN 978-82-7422-910-5 (web edition)

ISSN 0801-6143

Printed in Norway by: Allkopi AS

Sadržaj

Sadržaj	3
Predgovor	4
Deo 1: Uvod	5
1. Fokus pregleda izveštaja	5
2. Metodologija	6
3. Konceptualne kategorije – prihvatanje i odbijanje pomoći	7
Deo 2: Lični razlozi koji utiču na odbijanje pomoći	9
4. Pomoć kao prepreka migraciji	10
5. Uticaj interakcije sa porodicom na odlučivanje o pomoći	12
6. Žrtve kojima nije potrebna pomoć	14
Deo 3: Poteškoće u sistemu pružanja pomoći	18
7. Problemi u protoku informacija i komunikaciji	19
8. Specifična organizacija pomoći kao razlog njenog odbijanja	21
9. Službe koje pružaju pomoć i podršku i žrtve – ko odbija koga?	24
Deo 4: Društveni kontekst i lično iskustvo kao prepreke pružanju pomoći i podrške	29
10. Poverenje	30
11. Stigma i odbacivanje	32
12. Identifikacija sa ulogom žrtve	34
Zaključak i preporuke	39

Predgovor

Ova studija nastala je kao rezultat naših zaključaka, proisteklih iz prethodnih istraživanja, koji su ukazali na činjenicu da pojedine žrtve odbijaju pomoć koja im se nudi ili je dostupna. Bolje razumevanje ovog problema, koji je bitan sam po sebi, dodatno bi rasvetlilo uslove i izazove sa kojima se žene i devojke susreću nakon situacije trgovine, uključujući i faktore koji bi mogli olakšati tranziciju iz situacije trgovine u normalan život. Zahvalne smo Ministrastvu inostranih poslova Kraljevine Norveške koje je finansiralo ovaj projekat. Ova tema je pobudila je pažnju organizacija i pojedinaca koji pružaju pomoć i podršku žrtvama trgovine ljudima. Zahvaljujemo im na spremnosti da sa nama nesebično podele informacije, i otvoreno razgovaraju o izazovima i preprekama sa kojima se suočavaju. Zahvaljujemo im se i na vremenu i naporu koji su uložili da nam obezbede kontakt sa brojnim žrtvama trgovine ljudima čija iskustva čine okosnicu ovog istraživanja. Ne navodimo spisak organizacija sa kojima smo saradivale zato što ne želimo da se rezultati ovog istraživanja dovedu u vezu isključivo sa pojedinim programima, organizacijama ili državama. Naši zaključci oslikavaju sveukupnu situaciju, i organizacije koje su nam pomogle u istraživanju zaslužuju pohvale za transparentnost i posvećenost. Želimo, takođe, da se zahvalimo ženama i devojka, žrtvama trgovine ljudima i onima u uličnoj prostituciji, koje su podelile sa nama svoja iskustva sa željom da doprinesu poboljšanju uslova i mogućnosti koji se nude drugim žrtvama trgovine ljudima. Bez njihove hrabrosti i velikodušnog učešća ovo istraživanje ne bi bilo moguće. Nadamo se da smo njihove stavove i iskustva prezentovale verodostojno.

U radu na ovom istraživanju imale smo pomoć koleginja. Lora Mičel je bila zadužena za prikupljanje podataka i terensko istraživanje u Srbiji i Albaniji. Guri Tildum je radila na dizajnu projekta. Terenski istraživači Anti-trafiking centra u Srbiji - Jelena Milić, Borislav Đurković, Stefan Dimitrijević i Suzana Vukoje – radili su kao saradnici na terenu. Oni su intervjuisali 20 žena, devojaka i transrodnih osoba uključenih u uličnu prostituciju u Beogradu. Bez njihove stručne pomoći ne bi bile u mogućnosti da prikupimo informacije. Želimo takođe da se zahvalimo Slavici Stojković, Valboni Lenja i Steli Rotaru iz misija Međunarodne organizacije za migracije u Srbiji, Albaniji i Moldaviji na pomoći u organizaciji našeg rada na terenu. Veliku podršku dobile smo i od našeg tima prevodilaca - Milene Marković, Danijele Hase, Aljone Tači, Julijana Hase i Aline Legčobit.

Na kraju želimo da se zahvalimo i Mej-Len Skilbrej iz Fafo Instituta za Primenjene Međunarodne Studije i Stivenu Vornatu iz NEXUS Instituta na njihovoj kontinuiranoj podršci projektu, doprinosu istraživanju i sugestijama.

Anete Brunovskis i Rebeka Surtis, 2012.

Deo 1: Uvod

1. Fokus pregleda izveštaja

Ovo istraživanje ispituje zašto, i pod kojim uslovima, žrtave trgovine ljudima odbijaju pomoć. Ono se istovremeno bavi i različitim okolnostima u kojima se žene i devojke, žrtve trgovine ljudima, nalaze u trenutku kada dođu u kontakt sa sistemima pružanja pomoći, bilo u matičnoj zemlji bilo u inostranstvu. Razlozi zbog kojih žrtve trgovine ljudima odbijaju pomoć govore dosta o ograničenjima i izazovima sa kojima se susreću one žrtve koje prihvate pomoć. Ovim izveštajem želimo da doprinesemo korpusu znanja o potrebama žrtava trgovine ljudima, i situaciji u kojoj se nalaze. Primetile smo da pored brojnih žrtava trgovine ljudima kojima nikada nije ponuđena pomoć postoje i one koje odluče da odbiju pomoć koja im je dostupna. Na osnovu tog saznanja formulisale smo sledeća glavna pitanja u našem istraživanju:

- Koji razlozi leže u pozadini odluke da se odbije pomoć?
- Šta se dešava kao rezultat odbijanja pomoći?
- Da li postoje razlozi koji se nalaze u pozadini odluke da se odbije pomoć a koji mogu da se reše kako bi veći broj žrtava, uključujući eventualno i druge grupe žrtava, imao koristi od pomoći?

Naš cilj nije bio da ocenimo napore i ekspertizu bilo koje pojedinačne organizacije koja radi na ovom polju. Naprotiv, želele smo da predstavimo izazove sa kojima se susreću i oni koji pružaju pomoć i podršku, i žrtve trgovine ljudima tokom života nakon situacije trgovine, kao i njihovu međusobnu dinamiku. Naš izveštaj je zamišljen kao doprinos diskusiji o načinima na koje bi programi pomoći i podrške što bolje odgovorili na različite potrebe žrtava trgovine ljudima.

Ovo je pregled glavnih opservacija i zaključaka izveštaja *Ostaviti prošlost za sobom? Kad žrtve trgovine ljudima odbijaju pomoć*¹. Ova skraćena verzija izveštaja sumira ključne faktore koji utiču na odluku žrtava trgovine ljudima da odbiju pomoć, i nudi praktične preporuke koje profesionalci angažovani na polju borbe protiv trgovine ljudima i oni koji pružaju usluge žrtvama mogu operacionalizovati.

¹ Izveštaj se može naći na: <http://www.faf.no/pub/rapp/20040/20040.pdf>. Navodi za izveštaj u original su: Brunovskis, A. & R. Surtees (2007) *Leaving the past behind? When victims of trafficking decline assistance*. Fafo AIS (Oslo) and NEXUS Institute (Vienna).

2. Metodologija

Ovom istraživanju pristupile smo kroz kvalitativno istraživanje prikupljanjem podataka od žrtava trgovine ljudima i ključnih aktera koji rade na polju borbe protiv trgovine ljudima. Terensko istraživanje obavljeno je u periodu od aprila do novembra 2006. godine. Terensko istraživanje je rađeno u Albaniji i Moldaviji - zemljama porekla, i Srbiji - zemlji tranzita, odredišta i porekla. Intervjui su urađeni u prestonicama i odabranim manjim gradovima i selima. Svaku od tri države posetile smo u dva navrata, u trajanju od po nedelju dana. Druga poseta svakoj državi podrazmevala je ponovno intervjuisanje sagovornika, ostvarivanje kontakta sa novim sagovornicima i odlazak na lokacije identifikovane tokom prve posete.

Uzorak ispitanika: 52 žene i devojke, žrtve trgovine ljudima ili u riziku od trgovine ljudima; 90 službenika državnih institucija i angažovanih u nevladinim organizacijama koji rade na programima pomoći i podrške	
Broj intervjuisanih žrtava trgovine ljudima	39
Osobe u uličnoj prostituciji, status žrtve trgovine ljudima nepoznat	13
Broj žrtava trgovine ljudima intervjuisanih dva puta	7
Prihvatile pomoć u vreme intervjuja	30
Nikada nisu identifikovane, nikada im nije ponuđena pomoć	7
Identifikovane i ponuđena im je pomoć, ali su je odbile	2
Ključni akteri na polju borbe protiv trgovine ljudima	90
Ključni akteri na polju borbe protiv trgovine ljudima intervjuisani najmanje dva puta	11

Odabir ispitanika i intervjui:

Korak 1: Intervjui sa glavnim akterima u organizacijama koje pružaju pomoć i ostalima koji su uključeni u borbu protiv trgovine ljudima: 35 organizacija u tri države sa velikim iskustvom u pružanju pomoći žrtvama trgovine ljudima.

Korak 2: Odabir ispitanika među žrtvama trgovine ljudima uz pomoć 10 organizacija koje pružaju pomoć i podršku. Odučile smo da ne radimo sa ispitanicima van gore navedenog okvira (npr. oni do kojih bi došle preko centara za socijalni rad, lokalnih grupa ili drugih lokalnih aktera) kako bi izbegle rizik da ih lokalna zajednica prepozna kao žrtve trgovine ljudima.

Korak 3: Intervjuisanje žrtava uz poštovanje etičkih smernica i zaštite. Kako bi obezbedile pristanak na intervju, potencijalnim ispitanicima dostavljena je pisana informacija o projektu na lokalnom jeziku. Ista informacija predočena im je i usmeno pre početka intervjuja. Nakon svakog intervjuja odvojile bi vreme da odgovorimo na bilo koje pitanje ispitanika, i objasnimo im kako mogu stupiti u kontakt sa nama u slučaju da kasnije imaju neke dileme.

Bilo je značajnih razlika među brojnim organizacijama u smislu njihove spremnosti da pitaju svoje korisnice da li žele da učestvuju u istraživanju, i da otvoreno razgovaraju o svom poslu i iskustvu sa žrtvama trgovine ljudima koje odbijaju pomoć. Ne čudi da su organizacije koje su manje transparentne u svom radu bile i manje spremne da predoče informacije o ovom istraživanju korisnicima. One su na tako, umesto da odluku o učešću u istraživanju prepuste samim korisnicima, efektivno odlučile u njihovo ime. Teško je oceniti da li bi bilo značajnije razlike u podacima do kojih smo došle u slučaju da su ispitanici bili identifikovani kroz širu mrežu organizacija i postojećih modela zaštite. U svakom slučaju, ovaj tip ograničenog pristupa ispitanicima treba imati na umu kada su u pitanju istraživanja trgovine ljudima uopšte. Taj problem ukazuje i na pitanje razumne mere do koje bi organizacije bile u mogućnosti da kontrolišu i odrede

inreakciju između korisnica i spoljnog sveta, uključujući i njihovo učešće u istraživanjima.

3. Konceptualne kategorije – prihvatanje i odbijanje pomoći

Kada smo počinjale rad na ovoj studiji mapirale smo ono što za nas predstavljaju kategorije “prihvatanja” i “odbijanja” pomoći. Bile smo svesne činjenice da je problem “odbijanja” pomoći mnogo više iznijansirano nego što se to obično predstavlja. Mali broj žrtava trgovine ljudima u potpunosti prihvati ili nedvosmisleno odbije pomoć. Pokušale smo da kategorijama koje uvodimo prikažemo ovu kompleksnost.

- “Prihvatanje pomoći” odnosi se na žrtve trgovine ljudima koje su dobrovoljno prihvatile neku vrstu podrške. Prihvatanje pomoći nije značilo i privatanje svake pomoći. Ono se odnosilo na odabir različitih vidova pomoći koje su odgovarale potrebama žrtve. Žrtva može odlučiti da prihvati finansijsku pomoć u reintegraciji i zanatski kurs, ali i odbiti ostanak u skloništu i opredeliti se za povratak kući.
- “Odbijanje pomoći” odnosi se na bilo koju situaciju u kojoj je žrtva trgovine ljudima kojoj je ponuđena pomoć, ili koja je znala da ima pravo na istu, odlučila da je odbije. Neke žrtve u potpunosti odbiju pomoć i tako odluče da budu svrstane u kategoriju ilegalnih migranata ili prostitutki a ne žrtava trgovine ljudima. Žrtve mogu odbiti pomoć delimično. Tako, na primer, mogu prihvatiti pomoć u procesuiranju dokumenata ili u transportu, ali odbiti drugu pomoć nakon povratka kući.

Odluke koje se tiču prihvatanja i odbijanja pomoći najčešće nisu odluke tipa “ili-ili”. Žrtve trgovine ljudima često biraju i odbijaju brojne mogućnosti za pomoć koje postoje u zemlji odredišta, tranzita ili porekla u periodu koji može trajati nedeljama, mesecima, pa čak i godinama. Postoji, međutim, gradacija – retke su žrtve trgovine ljudima koje mogu biti okarakterisane kao one koje prihvataju ili odbijaju pomoć. Žrtve trgovine ljudima donose različite odluke u različitim fazama života nakon iskustva trgovine. Odluke donose u odnosu na pravac u kojem se kreće novonastala situacija, ili kao odgovor na stepen posvećenosti koju zahtevaju različiti programi pomoći. Ovo ukazuje na činjenicu da je proces donošenja odluka mnogo kompleksniji nego što se to često predstavlja. Stoga je verovatno preciznije umesto o "odbijanju pomoći" govoriti o kontinuumu donošenja odluka u odnosu na koji većina žrtava trgovine ljudima nastavlja da se upravlja. Proces donošenja odluka je kompleksan, uključuje razmatranje pomoći koja se nudi, ali i ličnih interese i potrebe svake žrtve.

Imajući u vidu činjenicu da se prihvatanje i odbijanje pomoći dešavaju u kontinuumu identifikovale smo tri glavne kategorije razloga zbog kojih žrtve trgovine ljudima odbijaju pomoć:

- Lični razlozi zbog kojih se odbija pomoć;
- Poteškoće koje postoje u sistemu pružanja pomoći i podrške; i
- Društveni kontekst i lična iskustva kao prepreka pomoći.

Svaka od ove tri kategorije analizirana je detaljno u narednim poglavljima.

Deo 2: Lični razlozi koji utiču na odbijanje pomoći

Pregled: Žrtve trgovine ljudima potiču i bivaju zatečene u različitim okolnostima, pre, tokom, i nakon iskustva trgovine. To utiče podjednako na njihovu potrebu za pomoći i mogućnosti da istu slobodno private ili odbiju. Faktori kao što su ekonomske potrebe, lokalne okolnosti i mogućnosti koje one pružaju, porodični odnosi i obaveze utiču na, i oblikuju, kontekst u kome se pojedinac nalazi. Pojedine žrtve trgovine ljudima odbijaju pomoć iz sledećih razloga:

- **Pomoć kao prepreka migraciji:** Migracija je u nekim sredinama najdominantnija ekonomska strategija zato što su mogućnosti u matičnoj sredini ograničene. Žrtve trgovine ljudima stoga mogu odlučiti da “aktuelizuju” svoje inicijalne planove da migriraju koristeći druge strategije koje će učiniti migraciju bezbednijom. Neke su otišle u inostranstvo kako bi radile, druge su se vratile radu u prostituciji u pokušaju da zarade novac. Pojedine su, pak, odlučile da migriraju i vrte se osobi koja ih je izbacila iz situacije trgovine, obično klijentu koji ih je “otplatio” trgovcu, ili pomogao da pobjegnu. U drugim slučajevima žrtve trgovine ljudima odbile su pomoć zato što se nisu oslobodile trgovaca i smatrale su da su u obavezi da otplate dug.
- **Interakcija sa porodicom:** Porodice utiču na odluku žrtve trgovine ljudima da prihvati ili odbije pomoć. Neke žrtve su imale podršku porodice i stoga su radije odlučivale da se vrte kući nego da ostanu u programu pomoći i podrške. U drugim slučajevima, žrtvama je bilo teško da private pomoć stoga što je porodica bila nepoverljiva (bilo prema organizaciji bilo prema njima samima) i nije prihvatila njihovo odvajanje od porodice. U pojedinim situacijama bilo je izraženo očekivanje da podršku koja je žrtvi trgovine ljudima neophodna treba pružiti u okviru porodice. Tako bi smeštanje maloletnog lica u neku instituciju, umesto u porodicu, bilo shvaćeno kao odsustvo podrške porodice detetu i dodatno bi stigmatizovalo i porodicu i dete.

Nije im potrebna pomoć: Nekim žrtvama nije potrebna pomoć koja je kreirana prvenstveno za žrtve trgovine ljudima. To je stoga što one ili nemaju posebne potrebe na koje treba odgovoriti, ili stoga što im je podrška dostupna u okviru porodice, društvene mreže podrške, ili programa podrške u okviru zajednice koji nisu isključivo fokusirani na žrtve trgovine ljudima.

4. Pomoć kao prepreka migraciji

Za mnoge žene je odbijanje pomoći povezano sa odlukom, ponekad donetom pod pritiskom, da se ponovo pokuša odlazak u inostranstvo. Od velikog je značaja razumeti da "odlazak u inostranstvo", iako ponekad eufemizam za prostituciju, u praksi za različite žrtve trgovine ljudima ima različito značenje.

Rad/Radna migracija

Neke žrtve trgovine ljudima pokušaću da ponovo migriraju zbog posla. Ovo je često slučaj u zemljama poput Albanije i Moldavije gde je migracija uobičajena ekonomska strategija. Ponovna migracija je takođe izglednija u situaciji kada se nakon povratka žrtva susreće ne samo sa istim (teškim) okolnostima koje su bile razlog inicijalne migracije već i sa ličnom i društvenom percepcijom iskustva prvobitnog boravka u inostranstvu.

Jedna žena sa izuzetno traumatičnim iskustvom boravka u inostranstvu izjavila je da bi želela ponovo da ode ali da bi ovog puta proverila da li je poslovna ponuda bezbedna:

Neko koga sam poznavala otišao je u Norvešku. Pošto nije bilo posla on se nakon dva meseca vratio. Otišli su da beru jagode. On je želeo da ostane tri meseca ali je ostao samo dva i nije zaradio puno...ali, ljudi i dalje odlaze. To je zato što je gotovo nemoguće živeti ovde, ovde je siromaštvo i teško je preživeti. Ja bih otišla ali želim da budem sigurna.

Samostalni rad u prostituciji kao cilj

Neke žrtve trgovine ljudima odbijaju pomoć zato što nameravaju da ponovo migriraju i rade samostalno u prostituciji. Za neke žene rad u prostituciji je bio deo prvobitnog plana odlaska, ali su se našle u situaciji žrtava trgovine ljudima. Neke su bile u prostituciji i pre nego što su napustile matičnu državu. Neke od žrtava trgovine ljudima, koje pripadaju ovoj grupi, mogu se odlučiti za ponovni rad u prostituciji kako bi zaradile novac. U takvim situacijama pomoć koja je usko vezana za potrebe žrtava trgovine ljudima nekada neće moći da odgovori na planove, ili samopercepciju, ovih žrtava. To je zato što takvi programi pomoći uglavnom zahtevaju od žrtava da prestanu da rade u prostituciji. Žrtve trgovine ljudima iz ove grupe izložene su riziku da se ponovo nađu u situaciji trgovine, posebno kada se ima u vidu da su opcije za bezbednu migraciju i samostalni rad u prostituciji često veoma ograničene.

Nastavak veze sa "izbavljačem"

Nekim žrtvama trgovine ljudima upravo klijenti pomognu da se izbave od trgovca. Pojedini klijenti su bukvalno kupovali žrtve od trgovaca, i ostajali sa njima kao svojim "suprugama" ili ličnim služavkama. Drugi su, pak, bili iskreno zainteresovani da izbave

žrtvu. Jedan muškarac je pozvao SOS telefon u svojoj zemlji i tražio savet, preneo je ženama informaciju o postojećim programima pomoći i dao im novac za avionske karte kako bi se vratile kući.

U nekoliko situacija žene su napustile program pomoći kako bi nastavile da žive sa onima koji su ih "izbavili". Jedna žena nam je rekla da je neprekidno razmišljala o tome da ostane sa čovekom koji joj je pomogao u inostranstvu i koji se prema njoj odnosio dobro. Aktere koji pružaju pomoć i podršku uglavnom brine situacija kada se žrtva trgovine ljudima vraća na mesto gde je bila eksploatisana, a da bi bila sa osobom koja joj je pomogla da se izbavi. Često je u pozadini te zabrinutosti strah od ponovne situacije trgovine ljudima, ili mogućnosti da sada osoba koja joj je pomogla da se izbavi iskorišćava ili zlostavlja žrtvu.

Teško je utvrditi da li u takvim situacijama postoji rizik da žena postane žrtva trgovine u prostituciji. Često će u takvoj situaciji žena biti u ranjivom položaju zato što zavisi od muškarca, nema sopstvenu mrežu podrške, možda nema regulisan pravni status u stranoj zemlji, itd. Pa ipak, postoji i broj uspešnih primera skladnog života sa izbaviteljem, i oni često služe da ohrabre druge žrtve da pokušaju isto.

Nastavak situacije trgovine i ponovljeno iskustvo trgovine ljudima

Pojedine žene odbile su pomoć zato što, uprkos povratku kući, nisu izašle iz situacije trgovine. Žrtve trgovine ljudima koje su uhapšene u inostranstvu, u policijskim racijama, ili prilikom kontrole dokumenata, se deportuju. One često i nakon povratka imaju finasijski dug prema trgovcu koji uglavnom zna gde može da ih nađe.

Kada su u dužničkoj situaciji, žrtve mogu biti primorane da ostanu u kontaktu sa trgovcem (ili barem ne žele da ga antagonizuju) zato što su im poznate posledice (po njih same ili njihove porodice) koje slede nakon prekida kontakta. Činjenica da mnogi programi pomoći insistiraju da žrtve trgovine ljudima prekinu kontakt sa trgovcima može negativno uticati na njihovu mogućnost da prihvate pomoć. Trgovci ljudima mogu tumačiti žrtvino prihvatanje pomoći i podrške kao vrstu saradnje sa policijom što zaista, ili barem žrtve veruju da može, dovesti do osвете.

Izlazak iz odnosa u kojem su žrtve trgovine ljudima emotivno vezane za trgovce, što je uobičajena strategija koju trgovci primenjuju, može biti izuzetno težak. Jedna žena je neprekidno odbijala pomoć koja joj je nuđena u periodu od nekoliko godina dok je bila žrtva trgovine ljudima u jednoj zapadnoevropskoj zemlji. Dok je posmatraču spolja njena situacija delovala kao eksploatacija od strane kriminalne mreže, ona je svoj odnos sa trgovcem doživljavala kao romantičnu vezu. Čak i nakon što je bila eksploatisana i zlostavljana u nekoliko zemalja, i korišćena za prenos droge, ona je osećala obavezu da isplati novac koji je trgovac ("njen partner") potrošio na nju. Odbila je, po svim standardima primamljivu, ponudu da se uključi u program pomoći u trećoj zemlji, i vratila se u zemlju gde ju je trgovac eksploatisao. Iako u vreme intervjuja nije bila u vezi sa njim, i dalje je imala ambivalentan odnos prema tom odnosu. Rekla nam je da, sa jedne strane, nije mogla da razume zašto je ranije odbijala pomoć. S druge strane ona je i dalje smatrala da trgovca koji ju je doveo u tu situaciju ne treba kriviti jer je ona dala svoj pristanak. Problematična porodična situacija abog koje nije mogla da se vrati kući dodatno je otežala njen izlaska iz tog odnosa.

U bliskoj vezi sa tim je i činjenica da neke žrtve trgovine ljudima ponovo postaju žrtve. Finansijska situaciju i društvene okolnosti sa kojima se brojne žrtve trgovine ljudima suočavaju nakon povratka kući često ne nude previše mogućnosti - jedina mogućnost da se zaradi je ponovni odlazak u inostranstvo, makar i uz pomoć istih organizatora. U malim zajednicama žrtve mogu postati izuzetno vidljive nakon povratka. Kombinacija ekonomskog pritiska i stigme (videti poglavlje 11 o različitim vidovima stigme) doprinosi ranjivosti koja može prevazići istu koja je postojala u trenutku prvobitne situacije trgovine.

5. Uticaj interakcije sa porodicom na odlučivanje o pomoći

Porodica igra važnu ulogu u odluci žrtve trgovine ljudima da prihvati ili odbije pomoć. Ponekad porodica utiče na odluku; u pojedinim situacijama je porodica ta koja donosi odluku, posebno u slučaju maloletnih lica. Uticaj koji porodica ima u izvesnoj meri zavisi i od vrste sistema pomoći i podrške - pojedine žrtve trgovine ljudima mogu dobiti pomoć u okviru lokalne zajednice, iako ta vrsta pomoći može biti manje sveobuhvatna.

Vreme takođe igra ulogu. Vremenom se odnosi menjaju i to može znatno uticati na potrebu za pomoći, i spremnost da se ona prihvati. Žrtve trgovine ljudima se često vraćaju u svoje porodice odmah nakon povratka u matičnu zemlju. Mnoge uviđaju da su se odnosi u porodici promenili, ili da im je potrebna pomoć van porodice – psihološka pomoć, na primer - da bi se suočile sa problemima. Zato je veoma važno da sve žrtve trgovine ljudima imaju informacije o tome gde mogu potražiti odgovarajuće usluge ukoliko se odluče za to u kasnijim fazama oporavka.

Okolnosti u kojima žrtve trgovine ljudima odluče da se vrate u porodicu umesto da ostanu u programu pomoći i podrške su različite. Ono što na površini može izgledati kao uobičajena praksa – povratak u porodicu nakon situacije trgovine –u suštini je rezultat različitih motiva i mehanizama.

Povratak kući uz podršku porodice

Za veliki broj žena prva pomisao nakon izlaska iz situacije trgovine jeste povratak kući, porodici. Ovo je prilično uobičajeno među ženama koje su prošle kroz veoma traumatična iskustva; može se pretpostaviti da žrtve koje su veoma istraumatizovane (ali i one kojima, stoga, pomoć može biti od najveće koristi) čine grupu žrtava koje će verovatno odbiti pomoć. Mnoge od njih opisuju poteškoće koje za njih predstavlja davanje poverenja nepoznatim osobama. Mnoge, takođe, žele da se vrate kući i prestanu da razmišljaju o iskustvima kroz koja su prošle.

Želja žrtve da se vrati porodici može ukazivati na srećne i zdrave porodične odnose. Mnoge žrtve trgovine ljudima koje su prihvatile pomoć učinile su to zbog loših porodičnih odnosa i nemogućnosti da se vrate kući. Jedna žena koja se, nakon boravka u skloništu, vratila porodici dobila je batine i članovi porodice su joj rekli da bi bilo bolje da je mrtva. Porodica se pribojavala loše reputacije zbog njenog prostituisanja i žrtva se

vratila u sklonište. Istraživanja o trgovini ljudima opisuju mnoge žrtve kao osobe koje dolaze iz takozvanih “disfunkcionalnih porodica”. Međutim, istraživanja koja se bave ovom posebnom grupom, uglavnom su bazirana na iskustvima žrtava koje su prhvatile pomoć, ili su boravile, ili još uvek borave u skloništu. Žrtve koje dolaze iz funkcionalnih porodica često odluče da se vrate kući, odbijajući čak i minimalnu pomoć i podršku, što ukazuje na ograničen izvor informacija i samim tim može dovesti do procena koje nisu u potpunosti objektivne.

Pojedini programi pomoći podrške ograničavaju kontakt korisnika sa porodicom čak i onda kada porodica nije učestvovala u trgovini. Ovo može značiti da žrtve odbijaju pomoć zato što je njena “cena” previsoka jer vodi gubljenju kontakta sa porodicom. Takvi programi mogu pobuditi sumnju kod roditelja mlađih žrtava trgovine ljudima koji su i sami bili prevareni od strane trgovaca, te se stoga, s pravom, može očekivati da ne mogu da veruju (često nepoznatim) pojedincima koji pružaju pomoć i podršku njihovoj deci.

Kad porodica ne veruje u pomoć

U brojnim situacijama porodica ima ograničenu, ili gotovo nikakvu, predstavu o tome šta se desilo žrtvi trgovine ljudima koja često ne priča o svom iskustvu. Zato je porodicama teško da procene da li im je potrebna pomoć. Porodicama često nedostaju informacije o programu pomoći i podrške – zbog čega postoji, od čega se sastoji, gde se nalazi sklonište ili drugi vid smeštaja. Porodice takođe neće biti u mogućnosti da posete sklonište ili drugi smeštaj. Prema rečima jednog pripradnika policije:

Obično porodica ne želi da žrtva trgovine ljudima bude smeštena u sklonište. To je zato što se ona posle dvogodišnjeg odsustva vratila, i porodica je želi da dođe kući. Mi pokušavamo da im objasnimo kakva je situacija ali oni na to odgovaraju da ih maltretiramo i ne vide naše pokušaje kao pomoć.

Postoje opravdani razlozi za ograničen pristup informacijama koje se tiču skloništa. Nepotpune informacije, međutim, stvaraju konfuziju i zabrinutost kod porodica, posebno kad je žrtva bila dugo odsutna od kuće a porodica ne zna gde je bila i šta joj se desilo. Mnoge žrtve opisuju sumnju i brigu, posebno roditelja, da su zlostavljane ili iskorišćavane u skloništu. Stoga nije neobično da pojedine porodice čine sve da obeshrabre žrtvu trgovine ljudima da prihvati pomoć.

Kad porodica ne veruje žrtvi

Za pojedine žrtve trgovine ljudima prihvatanje pomoći bilo je otežano zbog ljubomore supružnika, njegove sumnje da ga supruga vara, ili da je čak pre uključena u lanac prostitucije nego u program pomoći i podrške. Jedna socijalna radnica je to objasnila:

Supruzi su nas često zvali zato što nisu verovali da se njihove žene nalaze u programu [mestu gde se odvija program]. Zvali bi po nekoliko puta na dan samo da bi bili sigurni da se njihova supruga zaista nalazi tu.

Ovo ilustruje brojne poteškoće u odnosima sa kojima se žrtva trgovine ljudima susreće nakon povratka. I dok njen povratak izaziva osećaj olakšanja u porodici, prisutne su i druge emocije. Neke od njih pomešane su sa dozom nepoverenja it najčešće onda kada žrtva krije šta joj se desilo. Socijalni radnik je to objasnio na sledeći način:

Šta bih ja mislila o vlastitom detetu ili suprugu da se vratila sa brojnim ginekološkim problemima i da istovremeno neće da mi kaže šta se desilo? Stalno plače, agresivna je. Desilo se nešto loše ali je možda i ona učinila nešto pogrešno. Bila je deportovana, ili nije imala dokumenta, ne javlja se na telefonske pozive ili odlazi od kuće na nekoliko dana; ja moram da je tražim. Ona više nije dobra osoba.

Porodica treba da vodi računa o svojim članovima

Zabrinutost porodice za soptvenu reputaciju može se dovesti u vezu sa odlukom žrtve da odbije pomoć. Štaviše, postoje indicije da i samo prihvatanje pomoći može biti uzrok stigmatizacije, nezavisno od toga da li je pomoć povezana sa problemom trgovine ljudima ili prostitucijom. Ovakvo shvatanje je uglavnom češće kod roditelja maloletnih lica; prihvatanjem pomoći roditelji zadobijaju reputaciju porodice koja nije spremna, ili nije u mogućnosti, da pomogne soptvenom detetu. Tako, na primer, smeštanja člana porodice u sklonište može roditelje okarakterisati kao nepodobne, i proizvesti negativne posledice po porodicu u lokalnom okruženju i zajednici. Takav splet okolnosti može imati negativne posledice i po samu žrtvu trgovine ljudima. Ovaj problem može delimično biti rešen pružanjem pomoći i podrške u okviru, i kroz lokalnu zajednicu, dok bi porodica i dalje bila ta koja obezbeđuje okvir za podršku i pomoć koji je u skladu sa njenim sistemom vrednosti vaspitanja i podizanja dece.

6. Žrtve kojima nije potrebna pomoć

U nekim slučajevima žrtve trgovine ljudima ne traže, ili ne žele formalnu pomoć i podršku. To je u suprotnosti sa uobičajenom pretpostavkom da sve žrtve trgovine ljudima zahtevaju (i žele) neku vrstu pomoći ili podrške u oporavku i društvenoj reintegraciji.

Žrtve koje nemaju nerešene potrebe

Nekim žrtvama trgovine ljudima pomoć nije potrebna zato što mogu same da se izbore sa situacijom u kojoj se nalaze. Nakon što su izašle iz situacije trgovine, pojedine žrtve osećaju da mogu same da vrate i/ili reintegrišu u društvo. Neke prihvataju urgentnu pomoć - privremen smeštaj u sklonište, ili medicinska pomoć - ali ne i dalju kontinuiranu pomoć ili podršku. Druge se oporave bez urgentne intervencije ili pomoći. Jedna žena, koja je kratko vreme bila u inostranstvu, odbila je svaku vrstu pomoći po povratku. Čak je promenila i broj telefona kako bi izbegla kontakt sa organizacijama

koje pružaju pomoć. Ona je svoje iskustvo krila od supruga, što je možda uticalo da odbije pomoć. Međutim, značajniju ulogu u donošenju odluke imale su i sledeće činjenice: žena je radila, studirala, i imala je majčinu podršku. Ona je svoju odluku objasnila na sledeći način:

Kada sam u skloništu [u inostranstvu] upoznala neke žene videla sam da im je bila potrebna ponuđena pomoć kako bi mogle da studiraju ili rade. Ja imam i posao i studiram. Kakva je pomoć meni potrebna? Ženama koje sam upoznala pomoć je bila potrebna zato što je za njih odlazak u inostranstvo radi posla bio jedini izlaz.

Čak i u situacijama kada su im mogućnosti kod kuće ograničene, mnoge žrtve ne traže pomoć zato što ne vide vlastite potrebe na isti način na koji ih vidi posmatrač sa strane. Jedna žena je nakon povratka živela sa decom u siromaštvu, i tek je nakon osam meseci zatražila pomoć. Porodicu je izdržavala prodajom koštunjavog voća i kada je ostala bez sredstva za rad - voća – odlučila se da potraži pomoć. Slično njoj, druga žena je, nakon što ju je doktor uputio u sklonište gde joj je ponuđeno nekoliko mogućnosti, odlučila da obije pomoć nakon razgovora sa socijalnim radnicima. Rekla im je da su njene potrebe bile prvenstveno medicinske prirode, i da je medicinska usluga koju je dobila bila sasvim zadovoljavajuća i dovoljna. Druga žrtva je, pak, objasnila da je za nju bilo najvažnije da tokom boravka u skloništu može da se odmori i suoči sa svojim iskustvom, te da joj ništa više nije bilo potrebno.

Potreba za pomoći se, međutim, menja vremenom. U trenucima krize žrtve trgovine ljudima mogu osetiti potrebu da im se pruži pomoć. Jedna žrtva je odbila bilo kakvu pomoć sve dok joj policija nije pretela u pokušaju da je natera da svedoči protiv trgovca. Tek tada se obratila službi koja joj je prva ponudila pomoć. Bez ovog “okidača” ona verovatno ne bi prihvatila pomoć. Kao što je i sama rekla – verovatno bi pronašla način da se sama suoči sa situacijom kao što je činila i u prošlosti.

Značajno je napomenuti da pojedine organizacije teško prihvataju mogućnost da nekim žrtvama pomoć možda i nije potrebna. Jedna žena je provela godinu dana u programu reintegracije u zemlji odredišta, nakon čega se vratila porodici koja joj je pružila podršku. Organizacija koja joj je pružila podršku u reintegraciji verovala je da ona treba da se vrati u porodicu; organizacija koja joj je ponudila pomoć u matičnoj zemlji insistirala je da ona prvo provede neko vreme u skloništu koje se nalazilo u prestonici.

Žrtve kojima su dostupni drugi izvori podrške

Neke žrtve odbijaju formalnu pomoć zato što imaju pristup alternativnim oblicima pomoći:

Pomoć porodice

Najčešća alternativa formalnoj pomoći jeste povratak u porodicu koja pruža neophodnu podršku. Jedna žrtva je odbila pomoć zato što je njena majka insistirala da se vrati kući

uprkos tome što je bila trudna, i što takva situacija često uzrokuje tenzije, pa čak i odbacivanje žrtve trgovine ljudima od strane porodice. Majka je to objasnila:

Nismo mogli da dočekamo da je vidimo kada se vratila. Bilo smo zabrinuti. Bili smo toliko srećni što se vratila da smo prihvatili bebu...U zadnjem delu kuće ima prostora i možda ćemo tamo napraviti prostor za bebu.

Osoblje u skloništu procenjuje da žrtve koje nemaju porodicu ili podršku porodice obično prihvataju pomoć: “Očekujem da ima dosta uspešnih slučajeva oporavka žrtava trgovine ljudima. To su one koje porodica prihvati i koje dobiju pomoć i podršku, ali ne od onih koji rade sa žrtvama trgovine ljudima.”

Iako neke žene veruju da će im porodice pružiti podršku, povratak u porodicu ne znači uvek i povratak u bezbedno okruženje koje pruža zaštitu. Saradnica organizacije koja pruža pomoć je to objasnila: “Žrtva je u kući, u okviru porodice, pri čemu joj dugo vremena nije dozvoljeno da izlazi. To je način na koji je porodica “štiti” ali to nije zaštita”. Službe i organizacije koje pružaju pomoć i podršku navode da su se žrtve, koje su prvobitno odbile pomoć, obraćale za pomoć nakon što su uvidele da im porodica ne može pružiti odgovarajuću podršku. Nekada su i same porodice prepoznale da nisu u mogućnosti da pruže potrebnu podršku, i kontaktirale su programe pomoći i podrške. To se, na primer, dešavalo u situacijama kada je žrtvama trgovine ljudima bila neophodna materijalna i ekonomska pomoć, socijalna i psihološka podrška, zaštita u slučajevima bezbednosnih rizika, ili kada su žrtve bile suočene sa stigmatizacijom od strane porodice ili lokalne zajednice.

Neke žrtve trgovine ljudima odluče da objasne članovima porodice (pojedininim ili svim) šta im se desilo i tako dobiju podršku. Druge svoje iskustvo ne žele da podele sa porodicom. Jedan psiholog je objasnio da žene često ne govore porodici šta im se desilo upravo zato da bi zaštitile i sebe i porodicu:

U stvari, tek nekoliko devojaka prizna svojim porodicama da su bile žrtve trgovine ljudima. Postoje dva su razloga za to – neke se pribojavaju da im porodica neće oprostiti i prihvatiti ih natrag, dok se druge, koje imaju dobre odnose sa članovima porodice, boje da će te odnose pokvariti ili povrediti nekoga, i stoga odluče da same podnesu teret. Tek nekoliko devojaka kaže nešto, i to uglavnom ili majci ili sestri.

Podrška društvene mreže

Neke žrtve trgovine ljudima koje se vrata kući dobiju potrebnu podršku u okviru svojih društvenih mreža. To može biti i prelazno i dugoročno rešenje, koje ne podrazumeva bliske odnose. Žene koje su bile u situaciji trgovine spremno su analizirale različite mogućnosti i društvene odnose – prijatelje, kolege, susede i poznanike. Jedna žena je objasnila da je razmotrila brojne alternative pre nego što je odlučila da prihvati pomoć. Ona se, umesto povratka kući, odlučila za boravak kod poznanika u glavnom gradu.

Postoje i komplikovaniji slučajevi kada se žrtve trgovine ljudima oslanjaju na “ljubavnike”/”muževu” koje su upoznale dok su bile u situaciji trgovine. Ponekad su to “prave”, zdrave i dugotrajne veze. Te veze, međutim, mogu biti i varka koja ponovo vodi u trgovinu. Žrtva može takođe živeti sa bivšim klijentom ili poslodavcem i pružati

seksualne usluge, ili raditi u kući. Takve situacije slične su trgovini, mada često rezultiraju odbijanjem većeg dela, ili kompletne pomoći koja se žrtvi nudi

Pomoć u okviru lokalne zajednice

Pojedine zajednice imaju neformalne mehanizme pomoći za žrtve trgovine ljudima (kao i za druge društveno ranjive grupe). Odbijanje pomoći može biti manje izraženo u situacijama kada se pomoć nudi u okviru lokalne zajednice. To je stoga što ova mogućnost žrtvama trgovine ljudima omogućava povratak u porodicu i pristup raznim drugim vidovima pomoći - pomoć pri zapošljavanju ili pohađanje zanatskih kurseva.

U nekim zajednicama verske organizacije igraju bitnu ulogu u pružanju društvene pomoći i podrške. Ovo može biti od velikog značaja u tretiranju potencijalnog otpora ili sumnje prema pomoći koju nude organizacije koje nisu iz lokalne sredine. Međutim, pomoć koju pružaju verske organizacije može biti uslovljena uključivanjem u njene aktivnosti, ili povezana sa njenim ideološkim opredeljenjem i stavovima (npr. o abortusu, prostituciji i/ili braku) koji mogu imati negativne posledice ili ograničiti mogućnost za pružanje pomoći.

Pomoć koja nije namenjena isključivo za žrtve trgovine ljudima

Dešavalo se da žrtve trgovine ljudima dobiju pomoć i podršku u matičnoj zemlji/regionu, ali van okvira postojećih programa koji se bave isključivo žrtvama trgovine ljudima. To je uglavnom bio slučaj sa žrtvama koje nisu iz glavnog, ili većih gradova, i gde ili nema službi i programa koji pružaju pomoć i podršku, ili su, ako ih ima, manje poznati. Žrtve trgovine ljudima mogu odabrati pomoć koja nije isključivo namenjena toj grupi žrtava. Postoje okolnosti kada je takva uopštena pomoć jedina koju mogu dobiti. Jedna devojka, koja je kidnapovana, identifikovana je kao žrtva trgovine ljudima tek u toku sudskog postupka. Pre identifikacije ona već bila dobila psihološku podršku i pomoć u okviru sistema socijalne zaštite. Ona i njena majka, koja joj je pružala podršku, odbile su dalju pomoć (namenjenu isključivo žrtvama trgovine ljudima) zato što su već dobile urgentnu pomoć nakon koje su, po sopstvenom priznanju, mogle same da se suoče sa situacijom. Ovoj devojci su podrška porodice i urgentna pomoć (koja nije bila isključivo namenjena žrtvama trgovine ljudima) pomogle da se oporavi.

Deo 3: Poteškoće u sistemu pružanja pomoći

Pregled: Nekad je odluka da se odbije pomoć direktno u vezi sa načinom na koji je organizovan sistem pomoći i podrške. Nisu svi programi bili prihvatljivi, ili dostupni, žrtvama trgovine ljudima. Razlozi za to se mogu podeliti u sledeće grupe:

- **Problemi u informisanosti i komunikaciji.** Pojedine žrtve trgovine ljudima nisu mogle da donesu odluku o prihvatanju pomoći zato što im često nisu bile dostupne sve relevantne informacije. Informacije o pomoći i podršci su često bile uopštene i zbunjujuće. Uspešne strategije podrazumevale su da se žrtvama trgovine ljudima pokaže prostor u kome se odvija program pružanja pomoći i podrške i mogućnost da žrtve čuju od samih korisnika šta su dobile od istih programa. Ponekad je process razmene adekvatnih i relevantnih informacija bio otežan nemogućnošću same žrtve trgovine ljudima da procesuiraju i razume ponuđenu informaciju. To je često u vezi sa stanjem u kome se žrtva nalazi u trenutku kad dobija informaciju ali i sa opštom sposobnošću razumevanja i prethodnim iskustvima vezanim za prihvatanje pomoći i podrške. U mnogim slučajevima često je problem bio neadekvatna dostupnost informacija na maternjem jeziku žrtve trgovine ljudima ili na drugom jeziku koji razume.
- **Organizacija pomoći.** Način na koji je pomoć organizovana utiče na mogućnost nekih žrtava trgovine ljudima da je prihvate. U mnogim situacijama na posebne potrebe koje žrtva trgovine ljudima ima nije odgovoreno na adekvatan način. Takav je slučaj sa žrtvama koje imaju poteškoće u razvoju ili porodicama kojima je potrebna pomoć. U drugim slučajevima prihvatanje pomoći onemogućava rad i zarađivanje novca, nešto što mnoge žrtve trgovine ljudima ne mogu sebi priuštiti, posebno kada imaju nekoga ko od njih zavisi. Neke žrtve su se bojale da će se opet naći u situaciji trgovine jer su pomoć koja im je nuđena i mogućnost boljeg života ličili na ponude trgovaca. U pojedinim slučajevima žrtve su odbile pomoć zato što su osećale da one same, kao i njihove porodice, neće imati adekvatnu zaštitu od trgovaca.
- **Interakcija između pružalaca pomoći i podrške i žrtava trgovine ljudima.** Žrtve trgovine ljudima u nekim slučajevima vide programe pomoći i podrške kao isuviše restriktivne. To je često slučaj sa skloništim zatvorenog tipa koja ograničavaju kontakt sa spoljnim svetom.

7. Problemi u protoku informacija i komunikaciji

Čest razlog zbog koga se odbija pomoć jeste nemogućnost da se razume usluga koja se nudi, kao i ko i kako je nudi. Čak su i žrtve koje su prihvatile pomoć navele da su bile konfuzne kada im je prvi put ponuđena pomoć. Na postavljeno pitanje šta očekuju od skloništa žrtve trgovine ljudima dale su različite odgovore: "kuću punu ljudi, dece i devojaka koja je puna kamera", "podrum sa rešetkama", "prevaru" ili "dom sa dosta ljudi". Neke žrtve nisu bile sigurne da mogu da veruju organizacijama koje pružaju pomoć i podršku, ili policiji, i čak su bile zabrinute da bi ponovo mogle da se nađu u situaciji trgovine.

Nedovoljne ili zbunjujuće informacije o programu pomoći i podrške

Žrtve često nisu u potpunosti razumele kakva pomoć im je nuđena, posebno ako je to bilo odmah nakon identifikacije. Jedna žrtva, koju je u inostranstvu identifikovala policija, i gde je dobila pomoć od državne službe socijalne zaštite, nije bila informisana o programu pomoći i podrške u svojoj zemlji ili o tome da će je policija kontaktirati. Rekla je da je za nju to bio "veliki šok i trauma". Smatrala je da su socijalni radnici u inostranstvu trebali da joj objasne šta će se dešavati nakon povratka. Ovo je tipična situacija - žrtvama se uglavnom verbalno predoče uopštene informacije o programu pomoći, i ponudi im se kontakt ukoliko žele da se obrate za pomoć. Retko kada im se predoče detaljne (ili pisane) informacije o organizaciji koja realizuje program, i o tome šta pomoć i podrška koje joj se nude podrazumevaju.

Žrtvama treba dati pisani materijal koji je prilagođen njihovim godinama i obrazovnom nivou, i koji će moći da koriste i kasnije. Mnogim žrtvama je potrebno vreme da bi u potpunosti razumele šta im se nudi, šta pomoć i podrška podrazumevaju. Tek tada one mogu da donesu odluku. Pojedine organizacije pozivaju žrtve da posete prostorije u kojima se program odvija, i upoznaju se sa ostalim korisnicama. Tek se nakon toga od njih očekuje da donesu odluku da li da prihvate pomoć. Ukoliko je odbiju pruža im se mogućnost da se i naknadno uključe u program. Prema rečima jednog psihologa: "Jedna je stvar ispričati im nešto o pomoći, a potpuno druga pokazati im kako to izgleda".

Razmena informacija mora uzeti u obzir realnost procesa identifikacije i upućivanja. Pojedine žrtve ne moraju biti otvorene, štaviše, mogu biti i negativno nastrojene prema ideji pomoći i podrške. Nadalje, uslovi u kojima se informacije daju žrtvama često nisu idealni i uključuju brojne (komplikovane) situacije - na aerodromu, odmah po povratku žrtve (kada mogu biti prisutni i članovi porodice), u prisustvu policije, ili tokom transporta kući.

Ostaje nejasno u kojoj meri informacije o pomoći koje su usmerene ka široj javnosti dopiru do žrtava trgovine ljudima. Jedna žrtva godinama nakon povratka kući nije dobila ni jednu informaciju o programu pomoći iako je u istom periodu realizovano nekoliko kampanja. Tek nakon što je jedne večeri, u baru, razgovarala sa poznanicom shvatila je da može da traži pomoć. Podjednako je važno i ko daje informacije. To mogu biti pojedinci koji rade na terenu, medicinski radnici, policija, zaposleni u transportu,

zaposleni u ambasadama, itd. Osobe koje su bile u situaciji trgovine treba uključiti u odlučivanje o tome koje informacije, i na koji način, treba dati žrtvama trgovine ljudima.

Nekim žrtvama pomoć su nudile različite (konkurentne) organizacije. To je uglavnom doprinosilo njihovoj zbunjenosti i nelagodji, ali i omogućilo nezadovoljnim korisnicama da okreću organizacije jednu protiv druge kako bi dobile više. Saradnja među organizacijama i agencijama koje pružaju pomoć i podršku može osigurati da se postojeći programi sprovode mudro, efikasno i na odgovarajući način.

Često organizacije koje vode programe pomoći i podrške nemaju precizne informacije o tome šta svaka od njih radi. Brojne organizacije koje vode programe pomoći i podrške u zemljama odredišta smatrale su da nemaju adekvatne informacije o istim programima u matičnim zemljama žrtava. Slično njima, iste organizacije u zemljama porekla smatrale su da, u želji da stvore utisak stabilnosti i daju nadu žrtvama, organizacije u zemljama odredišta često daju nerealna obećanja.

Nemogućnost da se razume šta se nudi

U pojedinim slučajevima sposobnost da se razume šta se nudi često je povezana sa ličnim sposobnostima žrtve trgovine ljudima - psihološkim stanjem u kome se nalaze, sposobnošću razumevanja, znanjem jezika, i prethodnim iskustvom prihvatanja pomoći.

Psihološko stanje žrtve trgovine ljudima

Mnoge žrtve dospevaju u kontakt sa osobljem koje radi na polju borbe protiv trgovine ljudima ubrzo nakon što su izašle iz situacije trgovine. One su još uvek u šoku i traumatizovane su, i često ne mogu da shvate šta se dešava, uključujući i pomoć koja im se nudi. Saradnica u programu pomoći i podrške je to ovako objasnio: " One su uplašene, umorne, iscrpljene i gladne, i ne znaju šta žele. Nemaju predstavu o tome šta mogu da dobiju, mi im objašnjavamo ali one to ne razumeju. U tom trenutku one treba da se odmaraju i oporave od traume".

Jedna žena je izjavila da je bila u stanju da shvati da organizacija želi da joj pomogne, ali i da istovremeno nije u potpunosti razumela šta se dešava i postavi se prema tome: "Razumela sam da je ta osoba došla kod mene sa dobrim namerama ali, sa druge strane, nisam uspešla da procesuiram tu informaciju u potpunosti. Nisam bila u stanju da shvatim šta se dešava". Članovi porodice takođe mogu biti u šoku i zbunjeni, što utiče na njihovu sposobnost da donose odluke. Vremenom šok i trauma prolaze i otvara se mogućnost za naknadno donošenje odluke o prihvatanju pomoći.

Ograničeno razumevanje

Sposobost razumevanja pomoći koja se nudi može uticati na zbunjenost žrtava. Ta sposobnost može delimično biti povezana sa obrazovanjem žrtve, njenim analitičkim, ili sposobnostima za donošenje odluka, i/ili stepenom pismenosti. Porodica, a posebno roditelji, koja ne razume pomoć koja se nudi može uticati na žrtvu koja će onda odbiti ponuđenu pomoć. To dešava u svim fazama - na početku, ali i kasnije - i uglavnom utiče na odluku žrtve (i porodice) da li/i u kojoj meri da prihvati pomoć.

Nepoznavanje programa pomoći i podrške i odsustvo prethodnih iskustava učesća u njima

Konfuzija je, barem delom, povezana sa nepostojanjem prethodnog iskustva sa programima pomoći. Žrtvama to često otežava razumevanje onoga što im se nudi, ali i poverenje u isto. Mnoge žrtve bile su zatečene (a samim tim često i nepoverljive) činjenicom da postoje programi pomoći i podrške namenjeni baš žrtvama trgovine ljudima. To je stoga što nikada ranije nisu dobile pomoć ni od nevladinog ni od državnog sektora. Nekada je nepoverenje tako izraženo da je jedna žrtva odlučila da ode u zatvor umesto u sklonište, zato što je znala šta da očekuje od zatvora. U zatvoru je mogla biti zadržana najviše mesec dana; nasuprot tome sklonište je za nju bilo nepoznanica. Situacije u kojima porodice nisu upoznate sa programima pomoći takođe mogu voditi do njenog odbijanja. Organizacije koje pružaju pomoć i podršku navele su da se organizovanje susreta bivših korisnica sa žrtvama, i njihovi razgovori o programima, pokazalo izuzetno korisnim.

Jezičke barijere

Nerazumevanje je u izvesnoj meri povezano i sa jezikom. Osoblje programa podrške i pomoći u zemlji odredišta često ne govori jezik žrtve. Jednoj maloletnoj žrtvi su sve informacije o programu predočene na jeziku zemlje u kojoj se zatekla a koji nije govorila. Terapija bila je organizovana uz korišćenje simultanog prevoda što, naravno, dovodi u pitanje kvalitet usluge i pomoći koju je dobila.

Iako prevod ne rešava sve jezičke barijere on je, bez sumnje, bitan faktor. Brojne nevladine i međunarodne organizacije zapošljavaju prevodioce ukoliko imaju finansijsku mogućnost. Uprkos tome, usluge prevodenja nisu uvek, čak ni često, dostupne. Ovaj problem posebno je izražen u državnim agencijama koje često nemaju sredstva da angažuju prevodioca za svaki razgovor sa žrtvom koja je strana državljanica. Takva situacija može voditi do ozbiljnih poteškoća u komunikaciji koja, pak, vodi do drugih problema poput pogrešne identifikacije i odbijanja pomoći. Postojanje jezičke barijere u programu pomoći i podrške može dovesti do izolacije korisnice. Takva situacija se često može razviti u nezadovoljstvo programom, pa čak i odlukom da se isti napusti.

Jezičke barijere mogu uticati na niz problema – pojedine žrtve trgovine ljudi vraćaju se kući sa nerealnim očekivanjima u odnosu na to šta programi pomoći i podrške nude i mogu, dok druge po odbijaju pomoć.

8. Specifična organizacija pomoći kao razlog njenog odbijanja

Ispitanice sa kojima smo razgovarale pripadale su različitim starosnim, ekonomskim, obrazovnim, porodičnim profilima i imale su različita iskustva trgovine. Stoga nije bilo teško zaključiti da ne postoji jedan tip, ili specifična struktura pomoći i podrške, koji bi odgovarali svakoj podjednako. Mnoge žrtve trgovine ljudima odbijaju pomoć zato što ne mogu, ili ne žele da je prihvate u obliku u kom se nudi. Ponekad je to zato što program ne odgovara na njihove specifične potrebe. U drugim situacijama odbijanje

pomoći uslovljeno je načinom na koji je organizovana – uglavnom su to programi koji se zasnivaju na boravku u skloništu u glavnim gradovima, ograničavaju kontakt sa porodicom, i zahtevaju vreme i posvećenost koju žrtve često ne mogu da garantuju ili priušte. Problem mogu predstavljati i nezadovoljavajući uslovi, posebno oni koji, na neki način mogu sličiti iskustvu trgovine, i koji ignorišu strah žrtava od trgovaca.

Pomoć ne odgovara potrebama žrtve ili situaciji u kojoj se nalazi

Neke žrtve su odbile pomoć zato što ona nije odgovarala njihovim potrebama, ličnim ili potrebama porodice, ili načina na koji je pomoć organizovana.

Specifične potrebe na koje program pomoći i podrške ne odgovara

Potrebe žrtava trgovine ljudima su različite. Njihova iskustva su različita. Njihovi finansijski i socijalni resursi se takođe razlikuju. Veliki je izazov odgovoriti na ovakve razlike u okviru istovetnog programa i sa ograničenim resursima.

Posebno je teško odgovoriti na specifične lične potrebe i okolnosti. Tako, na primer, žrtve sa poteškoćama u mentalnom razvoju predstavljaju poseban izazov zato što su njihove mogućnosti za obrazovanje i zapošljavanje ograničene. Pružanje pomoći korisnicima sa poteškoćama u mentalnom razvoju u okviru istog programa koji se nudi i drugim žrtvama može biti veoma problematično. Žrtve koje imaju problem sa alkoholnom ili sa bolestima zavisnosti često nemaju pristup odgovarajućim programima pomoći i podrške. Žrtve koje potiču iz stigmatizovanih ili marginalizovanih grupa (etničke manjine) često imaju ograničen broj opcija.

Potrebe porodice

Mnoge ispitanice krenule su u inostranstvo u potrazi za poslom kako bi obezbedile finansijsku podršku za sebe i porodice. Njihova ekonomska situacija drastično se pogoršavala kada kada su morale da vrata novac koji su pozajmile da bi finansirale odlazak. Ograničene mogućnosti za rad i zaradu tokom učesća u programima pomoći i podrške (posebno u programu boravka u skloništu) igraju važnu ulogu u donošenju odluke o prihvatanju pomoći. Mnoge žene, a posebno one koje su u teškoj finansijskoj situaciji, radije odlučuju da se vrata kući i pomognu porodici najbolje što mogu umesto da se opredele da prihvate pomoć.

Mogućnost boravka dece u skloništu bila je važan faktor prilikom odlučivanja o prihvatanju pomoći. Neke majke su izjavile da nikada ne bi prihvatile pomoć ako bi to podrazumevalo da ne mogu da budu sa svojom decom. Ostaje, međutim, otvoreno pitanje u kojoj meri programski okvir skloništa odgovara deci i koliko, posebno u dužem periodu, utiče na mogućnosti za njihovo obrazovanje, i fizički i psihički razvoj. Skloništa zatvorenog tipa (sa ograničenom, ili bez slobode kretanja) i boravak u istom prostoru sa drugim (često traumatizovanim) korisnicima utiču na stress.

Učestvovanje u programu pomoći i podrške kao luksuz koji žrtva ne može da priušti

Programi pomoći i podrške često pružaju usluge u skloništim ili dnevnim centrima. Mnoge žrtve, međutim, nemaju pristup ovakvim vidovima pomoći zbog drugih obaveza,

na primer posla. Jedna žena, koja je bila zadovoljna programom u kome je bila, objasnila je zašto nije mogla da nastavi učešće u istom:

To što su došli i ponudili mi pomoć je bilo sjajno. To mi je puno pomoglo, posebno psihološki. Bila sam mnogo smirenija kad sam došla ovde. Napolju je sve bilo mračno, ljudi su pričali ružne stvari o meni. Ali nakon izvesnog vremena prestala sam da dolazim zato što sam morala da radim.

Nedovoljna zastupljenost i dostupnost pomoći na lokalom nivou

Većina programa pomoći i podrške dostupna je u glavnim i većim gradovima. Žrtvama je često teško da dođu do organizacije koja se nalazi u najbližem gradu zbog lošeg sistema prevoza ili ekonomskih ograničenja. Jedna žena je bila u teškoj situaciji – bila joj je neophodna psihološka pomoć, imala je dvoje male dece o kojoj se starala i pretilo joj je izbacivanje iz stana. Živela je u malom selu u kome nije postojao javni prevoz, nije imala društvenu mrežu podrške, i potpuno je zavisila od humanitarne pomoći i agencije koja joj je, neredovno, dostavljala pakete sa hranom.

Kad program pomoći i podrške sliči iskustvu trgovine

Žrtve trgovine ljudima koje su seksualno eksploatisane često su bile prevarene ili navedene na pogrešan zaključak i to od strane osoba kojima su verovala. Prevara je često bila lažno predočena kao pomoć i podrška u izgradnji novog života na nekom drugom mestu. Pomoć i podrška žrtvama trgovine ljudima može u pojedinim aspektima podsećati na process vrbovanja zato što nudi slična obećanja. Sličnost između pomoći koja se nudi žrtvi i situacije trgovine može uticati na mogućnost žrtava da razviju poverenje prema organizacijama koje nude pomoć i njihovim programima. Bilo je žrtava koje su se pribojavale da će prihvatanjem “pomoći” ponovo završiti u situaciji trgovine. Jedna žena je od sestrih suseda saznala o programu pomoći i podrške ali je i dalje verovala da je u pitanju zamka. Prošlo je nekoliko meseci pre nego što je odlučila da stupi u kontakt sa organizacijom, i čak je i nakon što je dobila pomoć ostala delimično nepoverljiva:

Bila sam uplašena ali sam odlučila da odem i vidim kakva je to ustanova...Tamo je bila socijalna radnica i ja sam razgovarala sa njom, bila sam šokirana kada sam videla veliki paket sa hranom, nikada pre nisam videla nešto takvo. Kada mi je dala paket bila sam uplašena ali sam ga ipak uzela zato što kod kuće nisam imala ništa. Malo smo pričale i ona mi je rekla da za dva dana mogu da idem u sklonište ali ja joj nisam verovala. Mislila sam da nešto nije u redu. Ja sam samo htela da uzmem paket sa hranom, ne i da se vratim, zato što mogu ponovo da me odvedu u Tursku.

Neke žrtve su ograničenja koja nameću programi pomoći i podrške (ograničena upotreba mobilnih telefona, zabrana izlaska iz skloništa, itd.) doživle kao prelazak kontrole iz ruku trgovca u ruke organizacije koja vodi program. Upravo zbog toga su žrtve često pomoć shvatale pre kao imitaciju pomoći, nego neko realno poboljšanje.

Osećanje već viđenog (déjà vu) često se javlja u skloništima zatvorenog tipa koja imaju najstriktnija ograničenja.

Strah od trgovca

Žrtve se često boje da prihvate pomoć strahujući da će trgovci to razumeti kao njihovu saradnju sa vlastima i da će hteti da im se osvete. (Ne)opravdanost ovih strahova je manje važna. Čak i one žrtve kojima trgovci nikada nisu direktno pretili mogu biti uplašene.

Mnoge žrtve i njihove porodice suočavaju se sa bezbednosnim rizicima poput “Marije” koja se preselila u stan u obližnjem gradu dok je njena porodica ostala na farmi. Kada je Marija svedočila na sudu njena porodica dobijala je pretnje. Policija je obezbedila zaštitu i čuvare njenoj porodici i sudski proces je bio ubrzan. Uprkos tome, susedi njene porodice počeli su da dobijaju pretnje i čak je njena majka morala da se krije na tavanu kada je trgovac došao u selo.

Strah od trgovaca povezan je u izvesnoj meri i sa korupcijom državnog aparata koja utiče na istrage i procesuiranje slučaja trgovine ljudima. Mnoge žrtve se boje da im korumpirane pravne i administrativne službe neće obezbediti zaštitu. Trgovci se često služe ovim strahovima govoreći žrtvama da oni sami sarađuju sa vlastima. Žrtve koje dolaze iz zemalja u kojima je korupcija akutni problem posebno su uplašene.

I dok je strah od osvete često realan policijski i pravosudni organi ponekad koriste strah kako bi prinudili žene da prihvate pomoć. Posebno je za pravosudne organe važno da žrtve prihvate pomoć pošto im to garantuje redovan i olakšan kontakt sa žrtvama, a samim tim i efikasniju istragu. Prihvatanje pomoći takođe smanjuje verovatnoću da će žrtva biti pod pritiskom da izmeni ili povuče izjavu, što često koristi pravosudnim organima ali ne i samoj žrtvi. Osećaj straha i ugroženosti može negativno uticati na oporavak žrtava trgovine ljudima. Podjednako je zabrinjavajuća činjenica i da zbog pogrešne procene realnih rizika žrtva često ne dobije odgovarajuću zaštitu.

9. Službe koje pružaju pomoć i podršku i žrtve – ko odbija koga?

Iako se ovo istraživanje bavi žrtvama trgovine ljudima koje odbijaju pomoć i podršku granica između njih i onih kojima nije pružena pomoć nije kristalno jasna. Glavnu ulogu prilikom donošenja odluke da se prihvati ili odbije pomoć ima interakcija između korisnica i onih koji nude pomoć. Ova dinamika je znatno komplikovanija od pojednostavljene percepcije – ko odbija koga. Dinamika interakcije između korisnica i programa pomoći je nešto što zavređuje ozbiljno promišljanje.

Ponašanje koje vodi isključivanju iz programa

Institucije i organizacije koje vode programe pomoći i podrške navode da kršenje pravila i isključenje iz programa, koje sledi kao sankcija, predstavljaju jedan vid odbijanja pomoći. Odluka da se prekrši pravilo često je bila racionalna odluka korisnice u pokušaju da bude isključena iz programa. Pitanje je da li se ovakvo ponašanje može interpretirati i na druge načine, te da li korisnice koje ignorišu pravila zaista to rade u pokušaju da budu isključene iz programa.

Dok je u pojedinim slučajevima isključivanje iz programa bio način da se odbije pomoć, u drugim okolnostima situacija nije bila tako jasna. Psiholog koji je radio sa decom ulice koja su bila izložena riziku od trgovine ljudima je objasnio:

[Oni] pomeraju granice. Možda je to način na koji te testiraju: “Da li ćeš me i dalje prihvatiti, čak i ako uradim ovo? Ili ono? Možeš li mi zaista pomoći? Da li zaista želiš?”

Razumljivo je da organizacije, koje često raspolažu sa ograničenim sredstvima, insistiraju na tome da troše fondove na najefikasniji način, što često znači da će korisnice koje nisu posvećene programu biti isključene. Međutim, nejasno je koliko su pravila koja važe u programu transparentna i da li korisnice shvataju da postoje “prekršaji” zbog kojih mogu biti isključene iz programa. Nekada su žrtve bile isključene iz programa i onda kada nisu u potpunosti shvatile da određeno ponašanje, na primer odluka da se otputuje u inostranstvo u toku učešća u programu, predstavlja kršenje pravila. Potrebna su jasna pravila i parametri, uključujući i ono što predstavlja kršenje pravila, u programima pomoći i podrške kako bi se izbegle loša komunikacija i oprečna razumevanja.

Bitno je, takođe, i šta se očekuje od same žrtve u smislu njenih vlastitih napora i razvoja u programu pomoći i podrške. Mnoge institucije i organizacije imaju jasnu predstavu o tome kakvima njihove korisnice treba da postanu. To otvara pitanje postojanja poželjnih i privilegovanih ponašanja – biti “dobra devojka”, udati se, napustiti ideju o ponovnoj migraciji. U situacijama u kojima su u obavezi da se podrede ulozi koja nije u skladu sa tim kako i gde one sebe žele da vide, žrtve mogu odlučiti da odbiju pomoć. Druge žrtve, međutim, mogu odlučiti da prihvate poželjan identitet i time olakšaju pristup programu pomoći i podrške što može povlačiti za sobom i neke komplikacije.

Stresni uslovi boravka u skloništu i ograničenja

Mnoga skloništa imaju striktna pravila i ograničenja. To je do izvesne mere neophodno u okruženju u kome traumatizovane osobe, međusobni stranci, borave zajedno. Neke žene i devojke su često meta pretnji i osveta, zbog čega im je stoga neophodna zaštita. Pa ipak, u mnogim situacijama ograničenja su prekomerna, i veliki broj žrtava smatra da doprinose stresu i otežavaju boravak u skloništu. Većina postojećih skloništa je takozvanog “zatvorenog tipa” što obično znači da je korisnicama ograničena sloboda kretanja ili je nemaju uopšte. Žrtve mogu izaći iz skloništa jedino uz pratnju. Ovakvo koncipiran tip skloništa razvijen je kako bi se obezbedio boravak korisnica koje su strane

državljanke (koje nemaju dozvolu boravka u stranoj zemlji a kojim je potrebna urgentna pomoć i smeštaj dok se im izrađuju dokumenti za povratak u matičnu zemlju) ili visoko rizičnih slučajeva (korisnice kojima je neophodna kontinuirana zaštita). Ovakav model se, međutim, u velikoj meri koristi u zemljama porekla i odredišta pod izgovorom da je neophodan zbog bezbednosnih rizika

Jedna žrtva je o poteškoćama u poštovanju pravila rekla sledeće:

Mislim da je prva stvar sloboda. Dva meseca i dve nedelje bila sam zaključana u četiri zida. Udarala sam glavom u radiator i golim pesnicama u zidove. Mislila sam da ludim. Razgovarala sa direktorkom i ona mi je rekla da bi u skloništu trebalo da ostanem još dva-tri meseca. To me je dotuklo.

Ostala ograničenja odnose se na upotrebu telefona (lični mobilni telefoni su često zabranjeni i telefonskim pozivi se mogu obavljati jedino uz nadzor osoblja). I ona se takođe objašnjavaju bezbednosnim razlozima. Razumljivo je da u skloništim postoj briga za bezbednost ali ostaje upitno da li je ograničena upotreba telefona najefikasniji način da se zaštite žrtve. Ovakva ograničenja u velikoj meri ignorišu stress koji prouzrokuju kod korisnica. Štaviše, u skloništim koja nisu uspostavila takva ograničenja nije bilo više problema vezanih za bezbednost u odnosu na iste u skloništim zatvorenog tipa čak i onda kada su profil korisnica i njihova iskustva bili slični. Socijalni radnik u skloništu otvorenog tipa istakao je manjkavosti primene ograničenja: “Mi ovde radimo na rehabilitaciji i reintegraciji neke osobe u društvo. Ako je žrtva bila zaključana dok se nalazila u situaciji trgovine o kakvoj vrsti reintegracije mi onda možemo uopšte da govorimo?”

Predrasude i osetljivost

Postoji značajna razlika u “odnosu snaga” između korisnica i osoblja koje radi u programima pomoći i podrške. Taj odnos mora biti rezultat pažljivog razmatranja situacije. Zaposleni u programima pomoći i podrške svesni su osetljivosti tog odnosa i tretiraju ga sa dužnom pažnjom. Međutim, u nekim situacijama granice bivaju pređene i tada korisnice programa prijavljuju problematično ponašanje i tretman od strane osoblja. Jedna mlada žena pričala nam je o svom boravku u skloništu koje je kasnije odlučila da napusti:

[...] Nije mi se dopadala jedna od zaposlenih. Imali smo jedno kupatilo, jedna od devojaka je bila bolesna a nama to niko nije rekao. Pitala sam [socijalnu radnicu] zašto nam to niko nije rekao jer sam se bojala da bolest može biti zarazna...Socijalna radnica mi je rekla da izgleda nisam brinula o bolesti kad sam spavala sa muškarcima i da joj nije jasno zašto sada pravim problem. Rekla sam joj da zna kako sam ja dospela u tu situaciju...osećala sam se užasno, osećala sam da me osuđuje. Bili su svesni mojih problema i mislila sam da osoblje ima razumevanja.

Takav tretman izaziva zabrinutost zbog stavova i predrasuda koje pokazuju pojedinci koji rade u sistemu pomoći i podrške. Jedan od problema možda leži u tome da, u većini

slučajeva, programe pomoći i podrške žrtvama trgovine ljudima vode nevladine organizacije gde ne postoji nadzor implementacije programa. Nevladine organizacije nisu u obavezi da se pridržavaju uspostavljenih standarda u pružanju usluga i ne odgovaraju nadređenim institucijama o kvalitetu programa koje implamentiraju. To znači da pomoć i podrška žrtvama poprimaju karakter milosrđa ili dobrotvorstva te su stoga i formosilane u skladu sa idejama “dobrotvora”. Ovo svakako ne znači da organizacije kontinuirano i rutniski zloupotrebljavaju svoju poziciju, i odbijaju korisnice koje im se ne dopadaju, ili kojima pružanje pomoći i podrške predstavlja izazov. Pružanje pomoći i podrške žrtvama trgovine ljudima se, i dalje, nalazi prvenstveno u domenu nevladinih organizacija, mnoge od kojih imaju premoreno osoblje koje je uz to još i idealistično. Ovakva situacija može doprineti utisku koji mnoge žrtve trgovine ljudima dele a to je da pomoć i podrška nisu nužno nešto na šta one, kao žrtve, imaju pravo. Štaviše, aktuelna organizacija, koja podrazumeva da se programi pomoći i podrške nalaze uglavnom van okvira državnih institucija, znači i da ne postoje formalni mehanizmi za žalbe ukoliko dođe do lošeg tretmana ili zanemarivanja. Mi ne želimo da sugerišemo da su predrasude i pristrasnost uobičajeno ponašanje u skloništim i programima pomoći i podrške. Ta pitanja proistekla su iz razgovora sa nekoliko ključnih sagovornika, te stoga zaslužuju da budu razmotrena.

Ne možeš odbiti ono što ti nije ponuđeno

Centralno pitanje je kome se nude pomoć i podrška. Mnoge žene koje su bile eksploatisane u prostituciji u svojim matičnim zemljama mogu takođe biti svrstane u definiciju žrtava trgovine ljudima. Ka takve, one imaju pravo na pomoć. Međutim, često se smatra da žrtve koje pripadaju ovoj grupi nisu “kvalifikovane” da koriste programe pomoći i podrške na sistematičan način.

U intervjuima sa dvadeset prostitutki koje rade na ulicama Beograda pokazalo se da je u sedam slučajeva trgovina ljudima bila uzrok ulaska u prostituciju. Jednu maloletnicu u prostituciji je sa jedanaest godina rođak prodao čoveku sa kojim je bila prinuđena da ostane godinu dana. U toku tog perioda devojčica je bila primoravana da ima seksualne odnose sa klijentima. Bila je prisiljena da konzumira alkohol, kokain i tablete ekstazija kako bi dala “pristanak”. Stalna mušterija pomogla joj je da pobegne, ali je čovek kome je bila prodana došao kod njenih roditelja, pretukao nju, majku i baku, opljačkao ih, i pretio da će ih ubiti. Devojčica je ostala kod kuće neko vreme, međutim, kako je napetosti u porodici rasla ona se vratila u prostituciju.

Ženama i devojčkama koje pripadaju ovoj grupi žrtava nije nuđena pomoć na sistematičan način kao što se to čini žrtvama trgovine ljudima. To je, makar delimično, i zbog toga što pripadnici različitih službi koje sprovode zakon i koji rade sa prostitutkama imaju različite ciljeve i različiti stepen edukacije o problemu trgovine ljudima. Tako, na primer, u Srbiji pripadnici policije koji rade na polju suzbijanja borbe protiv trgovine ljudima uglavnom imaju kontakt sa žrtvama trgovine ljudima dok pripadnici službe javnog reda i mira imaju kontakt sa lokalnim prostitutkama koje rade na ulici. Tamo gde odnosi sa policijom nisu dobri - mnoge prostitutke koje rade na ulici navele su da su bile zlostavljane i maltretirane – prostitutke, bilo da su žrtve trgovine

ljudima ili ne, verovatno neće od policije tražiti pomoć ili je prihvatiti kad je policija nudi.

Danas postoje jasne razlike između trgovine ljudima unutar i van granica matične zemlje u smislu toga kome se nudi pomoć i kako policija tretira žrtve. Dok neke potencijalne žrtve trgovine ljudima (žene i devojke koje su izbavljene pre nego što su bile eksploatisane) učestvuju u programima pomoći i podrške, izgleda da se žrtvama trgovine ljudima u okviru nacionalnih granica koje su eksploatisane na lokalnom tržištu prostitucije retko kada nudi bilo kakva pomoć i podrška.

Kultura zahvalnosti ili pristrasnost u izboru sagovornika u istraživanjima problema trgovine ljudima?

Analiza obrazaca prihvatanja i odbijanja pomoći i podrške zahtevan je i težak posao upravo zbog nečeg što se može opisati kao “kultura zahvalnosti” koja postoji među žrtvama koje su dobile pomoć, ili makar onima od njih sa kojima je većina organizacija spremna da obezbedi kontakt. Čak i onda kada su organizacije tvrdile da su korisnice programa pomoći i podrške bile nezadovoljne pruženim uslugama, žrtve su to nerado priznavale tokom intervjua. Mnoge su bile iskrenije i otvorenije kada su govorile o seksualnom zlostavljanju i nasilju koje su preživele, iako su to mnogo osetljivije teme. Jedna mlada žena ispričala nam je kako je bila razočarana kada nije dobila pomoć koja joj je bila obećana. Ona je ipak odbila da nam objasni zašto se to desilo i umesto toga je istakla da je razumela da ne može da dobije pomoć koja joj je bila obećana. Bila je zahvalna za ono što je dobila, rekla nam je. Raspoloženje drugih žena koje nisu dobile obećanu pomoć osciliralo je između zahvalnosti i razočaranja.

Naravno, bilo je i izuzetaka. Jedna žena je bila podjednako frustrirana i razočarana pomoći i podrškom koje (ni)je dobila, zbog čega je tokom intervjua bila veoma uznemirena. Socijalni radnik povezo nas je sa njom upravo da bi istakao da nisu sve korisnice zadovoljne: “Pitao sam [je da učestvuje] zato što mislim da nije u redu da tvrdimo da postoje žrtve, da im mi pomažemo, i da je sve OK, baš zato što to nije tako”. Ovakvo razmišljanje nagoveštava da pojedine institucije, organizacije i pojedinci koji rade sa žrtvama trgovine ljudima neće biti spremni da omoguće kontakt sa korisnicama koje su manje zadovoljne uslugom. Ono što se u istraživanjima pojavljuje kao prilično konstantno zadovoljstvo žrtava uslugama koje su dobile možda je posledica pristrasnosti u izboru korisnica sa kojima institucije, organizacije i pojedinci žele da omoguće kontakt.

Žrtve su sklone da shvataju pomoć i podršku pre kao nešto što je u domenu dobre volje pojedinaca a ne kao set usluga na koje imaju pravo, a koje pruža organizacija koja je odgovorna i kao nevladina organizacija i kao deo društvenog okvira. Odgovornost i transparentnost su od centralnog značaja: institucije i organizacije koje pružaju pomoć i podršku moraju snositi odgovornost za standard i kvalitet usluga koje pružaju korisnicama, i za zapošljavanje profesionalnog osoblja. Aktuelni mehanizam uspostavljanja sistema odgovornosti – a to su donatori – nije adekvatan zato što i sami donatori mogu imati ograničene kriterijume za ocenjivanje “uspešne pomoći”.

Deo 4: Društveni kontekst i lično iskustvo kao prepreke pružanju pomoći i podrške

Pregled: Za mnoge žrtve trgovine ljudima odluka da ne private pomoć bila je rezultat njihove individualne i društvene situacije, i bila je povezana sa sledećim pitanjima:

Poverenje. Poverenje je od ključnog značaja u programu pomoći. U pojedinim situacijama žrtve su odbijale pomoć upravo zato što su bile sumnjičave prema nekim vidovima pomoći – finansijskoj pomoći (za koju nisu znale da li će podrazumevati i dodatne skrivene troškove ili dug), psihološkoj, pravnoj pomoći i dr. Negativna iskustva, bilo da su u pitanju programi pomoći uopšte, ili oni vezani isključivo za problem trgovine ljudima, uticala su u izvesnoj meri na poverenje žrtava u programe pomoći i podrške koji su im nuđeni.

- **Različiti aspekti stigme i odbacivanja.** Strah od stigmatizacije je kod mnogih žrtava trgovine ljudima imao ulogu u procesu odlučivanja o prihvatanju ili odbijanju pomoći. Programi pomoći i podrške koji identifikuju korisnice kao žrtve trgovine ljudima mogu imati dramatične posledice. Rad u prostituciji, neuspešna migracija i nemogućnost da se obezbedi finansijska pomoć porodici već i same stigmatizuju žrtvu. Položaj stigmatizovanih žrtava popravio se vremenom, a posebno onih koje su ili uskladile svoje ponašanje tako da odgovara društvenim normama i očekivanjima, ili postigle uspeh na nekom drugom polju.

Identifikacija sa ulogom žrtve. Za pojedine osobe je identitet žrtve bio u suprotnosti sa njihovom samopercepcijom. Odbijanje pomoći je stoga predstavljalo odbijanje identiteta žrtve. Mnoge žrtve su morale da se staraju i o sebi i o porodici. Upravo je kod mnogih želja da se pomogne porodici bila glavni motiv za migraciju. Pojedine osobe su imale problem da svoje vlastito iskustvo dovedu u vezu sa ulogom “žrtve trgovine ljudima”, zato što vlastitu eksploataciju i/ili migraciju nisu doživljavale kao “dovoljno loše” da bi zahtevale pomoć i podršku. Nasuprot tome, druge osobe su prihvatile ulogu žrtve, što je ponekad vodilo prevelikim očekivanjima i naknadnim razočarenjima. Mnoge žrtve su zbog toga napustile program pomoći i podrške.

10. Poverenje

Pitanje poverenja nalazi se u osnovi svih nalaza našeg istraživanja. Poverenje je od ključnog značaja za donošenje odluke o prihvatanju ili odbijanju pomoći. Ono se nalazi i u osnovi angažmana i rada organizacija koje pružaju pomoć i podršku. Ono je ključno kada organizacija nudi žrtvi učešće u, za nju nepoznatom, programu pomoći i podrške ili smeštaj u skloništu u kome, pre toga, nikada nije bila. Postoje, međutim, dva veoma specifična aspekta poverenja koja su bitna sama po sebi i za sebe – sumnjičavost prema programu pomoći i podrške, i pređašnja iskustva prihvatanja pomoći.

Podozrivost prema pojedinim vidovima pomoći

Neke žrtve podozrive su prema pojedinim vidovima pomoći, najčešće onima koji se ne vrednuju u širem društvu, ili provociraju negativne asocijacije. Mnoge žrtve izrazile su dozu nepoverenja i nesigurnosti u vezi sa različitim vidovima intervencija i pomoći.

Porodice žrtava su takođe često bile podozrive. Suprug jedne od žrtava obeshrabrio ju je u traženju pomoći zato što je verovao da pomoć neće biti besplatna, te da će naknadno morati da je plate. Kada je, nakon nekoliko meseci, žena dobila jednokratnu finansijsku pomoć za pokretanje posla (jednu od nekoliko vidova besplatne pomoći) on je i dalje bio sumnjičav. Njegov stav je ostao nepromenjen i u vreme intervjua koji smo vodile sa njim.

Podozrivost može predstavljati prepreku u pružanju nekih vidova pomoći. Institucije i organizacije koje pružaju pomoć i podršku istakle su da su psihološka i pravna pomoć u znatnoj meri bile kompromitovani postojanjem podozrivosti.

Poverenje je ključno u otklanjanju podozrivosti. Jedna radnica u programu je to ovako objasnila:

U većini slučajeva žrtve trgovine ljudima koje nas zovu dobile su naš broj telefona od prijateljica. Žrtve od osoba u koje imaju poverenja često čuju i njihovu interpretaciju programa. Žrtvama su naš broj telefona davali predstavnici ambasada, policija, sveštenici, nevladine organizacije, agencije za zapošljavanje i u situacijama kada je postojala veza između žrtve i nas nismo imali problema sa poverenjem.

Poverenje je često i pitanje odnosa određenih pojedinaca ili organizacija. Ta dinamika često komplikuje process upućivanja na programe pomoći i podrške posebno kada iste treba da proceni druga organizacija koja i sama mora da prevaziđe nepoverenje.

Prethodna iskustva prihvatanja pomoći

Pojedine žrtve odbijaju pomoć zato što su njihova prethodna iskustva prihvatanja pomoći – bilo u kontekstu programa za borbu protiv trgovine ljudima ili programa pomoći uopšte – bila negativna.

Negativna iskustva na koja su ispitanice ukazivale potiču iz različitih sektora u sve tri zemlje. Jedan doktor naveo je uznemirujuće i traumatično iskustvo koje je za žrtvu

predstavljalo testiranje na HIV/AIDS. Pošto je prvi test bio pozitivan pismo, kojim je zahtevano da se uradi naknadni test, upućeno je na lokalnu kliniku:

...na kraju su porodični doktor, socijalni radnik, policija i sve komšije došle kod nje kući da je pozovu da se po drugi put testira na HIV. Taj test je bio negativan. To je bilo zaista, zaista strašno. Naravno, to je predstavljalo i kršenje poverljivosti i štošta još. To je ozbiljan problem, posebno u manjim selima ...

Ovakvo iskustvo može u znatnoj meri uticati na spremnost žene da u budućnosti prihvati pomoć. U ovom posebnom slučaju žrtva je ostala u programu pomoći ali, kako je njen psiholog objasnio, isključivo iz puke potrebe: “Ona nije imala ni jednu drugu mogućnost. Verovatnoća da dobije nešto na nekom drugom mestu nije postojala”.

Slično tome (ne)odgovarajući tretman u zemlji odredišta takođe može rezultirati rezervisanošću u pristupu, ili prihvatanju pomoći i podrške u zemlji porekla. Uzmite, na primer, slučaj tri žene koje su bile smeštene u skloništu i koje su prihvatile da svedoče protiv svog trgovca što je na kraju samo odložilo njihov povratak kući za nekoliko meseci. Policija je odugovlačila sa izdavanjem izlazne vize (za šta je inače neophodno svega nekoliko dana). Iako su pristale da se vrate i svedoče, žrtvama nije bio dozvoljen povratak kući čak ni u periodu dok se slučaj pripremao. Do odlaganja početka postupka pred sudom došlo je i zbog toga što se predsedavajući sudija nije pojavio na dva ročišta. Porodice žrtava koje su iščekivale njihov povratak kući bile su pod stresom zbog odugovlačenja. Bitno je napomenuti da je osumnjičeni za trgovinu bio uhapšen, pritvoren, i na kraju deportovan. On je stigao kući mnogo pre žrtava koje su “bile u programu pomoći i podrške”.

Intervjui sa prostitutkama koje rade na beogradskim ulicama (među kojima je bilo i sedam žrtava trgovine ljudima) otkrili su negativne aspekte interakcije sa policijom - zlostavljanje i maltretiranje, prisiljavanje na pružanje seksualnih usluga pripadnicima policije, hapšenje, iznuđivanje novca, uskraćivanje zaštite od klijenata i makroa – koje su uticale na njihovu nespremnost da se obrate policiji u slučaju potrebe. Verovatnoća da bi te žene prihvatile pomoć zaista je bila mala posebno zato što bi u njihovom slučaju prvi kontakt morao bio ostvaren upravo sa pripadnicima policije.

Kao što je napomenuto u prethodnom poglavlju, žrtve trgovine ljudima u Beogradu govorele su o velikom nepoverenju u policiju i o maloj verovatnoći da se obrate za pomoć. Pripadnice drugih marginalizovanih grupa, poput etničkih manjina, na primer, mogu se takođe nerado obraćati za pomoć zbog prethodnih loših iskustava. Po rečima aktiviste na polju borbe protiv trgovine ljudima:

Romi su grupa koja često ne traži pomoć ali i ne biva upućena u programe pomoći. Ne znam da li njih [Roma] nema zato što su marginalizovani. Ako im država nikada ranije nije pomogla već ih je samo stigmatizovala, zašto bi od nje tražili pomoć sada kada su suočeni sa tako strašnom traumom?

Sa druge strane, bilo je žena i devojaka koje su izjavile da je veoma pozitivno iskustvo iz zemlje odredišta učinilo da se razočaraju nivoom usluga koje su dobile u zemlji porekla.

Bitno je napomenuti i da su prethodna pozitivna iskustva važan činiac u prihvatanju pomoći.

11. Stigma i odbacivanje

Neke žrtve trgovine ljudima odbijaju pomoć zato što se boje stigmatizacije i odbačenosti koje su povezane sa različitim faktorima. Stigma može uticati ne samo na pojedinca već može obeležiti i njihovu porodicu pa čak i celu lokalnu zajednicu.

Kad program pomoći i podrške indentifikuje žrtvu lokalnoj zajednici

Prihvatanje pomoći od strane organizacije koja radi na polju borbe protiv trgovine ljudima može identifikovati ženu kao žrtvu trgovine ljudima (koju mnogi percipiraju kao “devijantnu”) i tako dovesti do stigmatizacije. Prema rečima socijalnog radnika:

Većina njih se plaši da će njihova okolina saznati – svaki put kad primi pomoć okolina postaje sumnjičava i stoga žrtve misle da je najbezbednije neprihvatanje pomoći. U malim gradovima one žele da to sakriju od porodica i prijatelja.

Stigmatizovana može biti i čitava porodica. Jednu žrtvu trgovine ljudima porodica je po povratku odbacila zbog sramote – ona se prostituisala i porodica se pribojavala da stoga ni drugi članovi porodice neće moći da nađu bračne partnere. Pojedini vidovi pomoći u većoj meri mogu identifikovati osobu kao žrtvu trgovine ljudima. Neke organizacije poznate su po svom radu na polju borbe protiv trgovine ljudima, druge pak organizuju putovanje na način koji žrtve trgovine ljudima označava kao takve ostalim prisutnima (žrtve nose majice sa natpisima organizacije, drže ili nose znak organizacije). Žrtve mogu biti “identifikovane” i na druge načine – kroz programe u lokalnim zajednicama koji imaju za cilj da stupe u kontakt sa ranjivim grupama, policijske istrage ili veze sa određenim organizacijama. Smeštajni kapaciteti u nekim državama nisu integrisani u konvencionalni sistem socijalne zaštite. Oni se zbog loših iskustava prethodnih korisnika koriste samo u kriznim situacijama, te stoga boravak u njima može obeležiti korisnicu kao žrtvu trgovine ljudima.

Sve ovo ističe potrebu za intervencijama koje će biti manje očigledne, i ukazuje na strateške prednosti koje pružanje pomoći lokalnim zajednicama ima u odnosu na pomoć koja je usmerena isključivo na pojedince ili njihove porodice. Neki programi osmišljeni su da umanje rizik od identifikacije tako što su usmereni na društveno ranjive grupe, uključujući i žrtve trgovine ljudima.

Ponašanje koje je stigmatizovano

Da bi razumeli ulogu koju stigma ima u donošenju odluke da se odbije pomoć moramo razumeti dinamiku odnosa stigme i situacije trgovine. Prostitucija se navodi kao najčešći razlog za stigmatizaciju. Još jedan od razloga je i neuspeh u migraciji. Razlozi za stigmatizaciju obično nisu potpuno odvojeni. Oni se pre međusobno potvrđuju. Kada se žena vrati kući bez, ili sa malo novca to je teško sakriti. Neuspeh u migraciji se istovremeno može dovesti u vežu sa situacijom trgovine u cilju eksploatacije u prostituciji. Balans koji je neophodno uspostaviti kada je u pitanju povratak žena migrantkinja zaista je delikatan. Tako i povratak migrantkinje sa većom količinom novca može predstavljati problem zato što je obeležava kao uspešnu prostitutku.

Stigma zbog prostitucije

Ni u jednoj od tri države u kojima je rađeno istraživanje prostitucija nije ni legalno ni društveno prihvatljivo ponašanje. Stigma se ne manifestuje samo u društvenom kontekstu; ona može imati i veoma objektivne fizičke posledice. Psiholog je objasnio kako žrtve postaju meta brutalnosti u svojim zajednicama upravo zbog stigme koja je u vezi sa njihovim (nasilnim) prostituisanjem:

“[Ona] nije ništa rekla ali bilo je mnogo onih koji su sumnjali zato što je ona bila odsutna četiri godine. Otišla je na zabavu u selu i tamo su je muškarci izveli napolje i silovali je – 'ti si ovo radila tamo, zašto to ne uradiš i za nas besplatno’”.

Poznavanje celokupne priče koja vodi viktimizaciji žrtve ne rezultira uvek (ili često) uspostavljanjem olakšavajućih okolnosti koje će uticati na stigmatizaciju nje kao prostitutke (iako pod prisilom).

Starh od stigmatizacije može navesti žrtve i njihove porodice da odbiju pomoć. U najmanje jednoj situaciji taj strah je imao fatalne posledice. Jedna organizacija prenela nam je kako je otac stupio u kontakt sa njima nakon što je na radiju čuo informaciju o organizaciji. Njegova kćerka, žrtva trgovine ljudima, bila je veoma bolesna i porodica je bila potrošila gotovo sav novac koji je imala na njeno lečenje. Njeno stanje nije se bitnije popravilo. Otac je insistirao da potraže pomoć dok su kćerka i žena to kategorično odbijale. Vremenom je žena prihvatila da primi pomoć, delom i zbog toga što porodica nije mogla da pokrije troškove daljeg lečenja. Činjenica da se lečenje odvijalo u prestonici (a ne u gradu u kome je porodica živela) je možda uticala da porodica prihvati pomoć. Tome doprinelo i poverenje u samu organizaciju. Nažalost, lečenje je došlo prekasno i devojka je preminula.

Stigma zbog neuspeha u migraciji i nemogućnosti da se zaradi

Ako se uzme u obzir da je migracija značajna ekonomska strategija (ponekad čak i jedina strategija preživljavanja porodice) neuspeh na tom polju može dovesti do stigmatizacije. Ovakva situacija dodatno je otežana brojnim pričama o “uspešnom odlasku u inostranstvo” koje kruže u zajednicama odakle potiču migranti. Takve priče implicitno obeležavaju neuspelog migranta kao nesposobnog zato što nije uspeo da učini ono što mnogi jesu.

Žrtve trgovine ljudima, strane državljanke, bile su izložene stresu zbog dugog boravka u skloništima (često zbog kriminalnih istraga protiv odgovornih za trgovinu ljudima) delom i zbog toga što je bilo teško objasniti porodicama zašto se ne vraćaju i/ili zašto ne šalju novac. Prihvatanje pomoći i podrške u takvim okolnostima značilo bi isticanje njihovog neuspeha kao migrantkinja što bi moglo rezultirati stigmatizacijom.

Dug koji je nastao kao posledica finansiranja odlaska u inostranstvo može dodatno intenzivirati frustracije i strah u situaciji kad se žena vraća kući bez novca i samim tim bez mogućnosti da ga otplati. To može voditi još intenzivnijoj stigmatizaciji žene koja je svojim “neuspehom” pre odmogla nego pomogla porodice koja je u teškoj ekonomskoj situaciji. Vraćanje duga često je razlog da se ponovo pokuša odlazak u inostranstvo. To žene izlaže riziku, i mogućnosti da ponovo postanu žrtve trgovine ljudima.

Ponašanje koje ublažuje stigmatizam

Iako je za brojne žrtve stigmatizacija bila neizbežna pokazalo se da nije bilo nemoguće to promeniti. Reintegrirane žrtve trgovine ljudima izjavile su da je bilo pitanje vremena kada će ih zajednica ponovno prihvatiti i tretirati normalno. Obično je taj period trajao dve do tri godine. Žrtvu, koja se vratila u svoju lokalnu zajednicu, susedi su namerno ignorisali svaki put kada bi došla da kupuje u seoskoj prodavnici. To je potrajalo dve godine nakon čega se situacija konačno normalizovala.

Pojedina ponašanja će u velikoj meri ublažiti stigmatizaciju zato što dozvoljavaju porodici ili okruženju “da oprostite”. Kulturalno prihvatljiva reintegracija u vlastitu zajednicu zahteva preispitivanje društvenih prepreka, i podsticaja za uspešnu reintegraciju. U jednoj konzervativnoj zajednici lokalna organizacija insistirala je na tome da je za žrtvu “najvažnije da razume sopstvene greške” i “promeni svoje ponašanje”. Time je žrtvi sugerisano da usklađivanje njenog ponašanja (uključujući i izražavanje, izgled, stavove i postupke) sa lokalnim prilikama može biti protivteža stigmatizaciji. Često se kao zajednički faktori javljaju promene u ponašanju i poslovni uspeh koji dodatno ukazuje na značaj ekonomske samoodrživosti kao bitnog aspekta u reintegraciji.

12. Identifikacija sa ulogom žrtve

Prihvatanje pomoći često iz osnove menja samopercepciju korisnica. Mnoge ispitanice govore o svom identitetu u pokušaju da objasne različite izbore koje su načinile u vezi pomoći koja im se nudila. Mnoge su, takođe, govore o promeni u načinu na koji su videli sebe nakon prihvatanja pomoći. Tako su, na primer, izjavile da im je poraslo samopouzdanje, da su shvatile da zaslužuju bolje od zlostavljanja i nasilja kroz koje su prošle, da se više ne osećaju krivim ili inferiornim. Za druge ispitanice je, međutim, slika bila znatno kompleksnija i ne uvek pozitivna. Prihvatanje pomoći znači prihvatanje uloge i identitete žrtve trgovine ljudima, koji nikako nisu jednoznačni. Štaviše, u sebi sadrže i kontradiktorne elemente. Sa jedne strane žrtve trgovine ljudima su često

stigmatizovane dok je, nasuprot tome, diskurs o žrtvama trgovine ljudima često apologetski. Stoga nije lako prihvatiti ulogu žrtve trgovine ljudima. Štaviše, prihvatanje pomoći podrazumeva i prihvatanje užasa koji se dogodio što samo po sebi može biti problematično zato što mnoge žrtve trgovine ljudima pokušavaju da prevaziđu traumu kroz potiskivanje i negiranje.

Poimanje termina trgovine ljudima

Iako definicija trgovine ljudima ne označava isključivo prisilnu prostituciju ideja da je većina "pravih žrtava" bila u prostituciji protiv svoje volje i dalje je najprisutnija. Kad smo predstavnike institucija pitale ko je žrtva trgovine ljudima, i da li ona snosi neku odgovornost za to što je eksploatisana većina njih je odgovorila da iako je žrtva pristala na prostituciju, ne treba da bude stigmatizovana i odgovorna za eksploataciju, i da je sva odgovornost na trgovcima. Međutim, detaljnije istraživanje stavova naših sagovornika otkrilo je još jedan set stavova. Tako je, na primer, jedan pripadnik policije izjavio da je njegovo shvatanje žrtve trgovine ljudima istovetno gore navedenom, t.j. da nije bitno da li je žrtva znala da će završiti u prostituciji:

Većina onih koje tvrde da su žrtve trgovine ljudima ušle su u to svojom voljom i razlog zbog koga su spremne da denunciraju trgovca je taj što je on [trgovac] pogazio dogovor. (...) Ponekad žrtve koriste policiju kako bi napravile bolji dogovor sa trgovcem. (...) Ne možemo reći da su one žrtve u punom smislu definicije žrtve. (...) On nisu otete i primorane silom.

Ovo ilustruje kako se žrtve trgovine ljudima klasifikuju kao manje ili više opravdane ili čak i "prave", u zavisnosti od toga u kojoj su meri svesno ušle u prostituciju. Ovakav stav je prilično uobičajen među različitim pripadnicima institucija koje sprovode vladavinu prava, ali i onima koji pružaju pomoć i podršku žrtvama trgovine ljudima.

Štaviše, ovakvo shvatanje žrtava trgovine ljudima prisutno je i među samim žrtvama. Mnoge osobe koje bi prema međunarodnom i nacionalnim pravnim okvirima bile kvalifikovane kao žrtve trgovine ljudima ne smatraju sebe istima. Mi smo, na primer, intervjuisale nekoliko maloletnih lica eksploatisanih u prostituciji (sama ta činjenica već ih kvalifikuje kao žrtve trgovine ljudima), koja su bila ranjiva i po drugim kriterijumima. Uprkos tome neka od njih nisu videla sebe kao žrtve trgovine ljudima i stoga su preispitivala razloge zbog kojih bi prihvatili pomoć koja je nuđena žrtvama trgovine ljudima.

Trgovina ljudima kao prinudna prostitucija – kada je žrtva dovoljno "prisiljena"?

Pojedine žrtve trgovine ljudima pretpostavljaju da je pomoć koja se nudi namenjena žrtvama koje su bile "više prisiljene" nego one same. Druge pak smatra da činjenica da su bile u vezi sa svojim trgovcem znači da one i nisu žrtve trgovine ljudima. Istovremeno, jedan od najčešćih načina regrutovanja i kontrole od strane trgovca jeste upravo simuliranje romantičnog odnosa sa žrtvom. Iako je "Rožu" trgovac eksploatisao u prostituciji, preselio je u drugi grad kada su je kontaktirali aktivisti organizacije koja radi na polju borbe protiv trgovine ljudima, koristio je za krijumčarenje droge, pretio

njoj i njenoj porodici ona je rekla: "On nije kriv [za trgovinu] u mom slučaju. Neću ga prijaviti policiji zato što sam ja otišla svojom voljom". Ljubav koju je osećala prema tom čoveku učinila je da ona ne vidi njegovo ponašanje kao trgovinu ljudima (niti sebe kao žrtvu).

Mnoge žrtve nađu se u tom položaju ne isključivo zaslugom jedne osobe, već i zbog loših okolnosti. Takvi slučajevi predstavljaju izazov u smislu definicije trgovine ljudima upravo stoga što može biti problematično utvrditi granicu gde se završavaju teške okolnosti a počinju manipulacija i eksploatacija. Žene i devojke će nerado okvalifikovati vlastite strategije preživljavanja kao viktimizaciju i stoga mogu odbiti pomoći koja je isključivo namenjena žrtvama trgovine ljudima.

Žrtve trgovine ljudima često su insistirale na tome da nisu svojevolejno ušle u prostituciju. Nekoliko ispitanica u programu pomoći i podrške odgovorilo je da su se one razlikovale od drugih žena koje su znale u šta se upuštaju. Pitanje koje se nameće je sledeće: kako osoba koja je imala saznanje i svojevolejno odlučila da uđe u prostituciju ali koja je bila i žrtva trgovine ljudima, može da se oseća u programu koji joj pruža pomoć i podršku zajedno sa osobama koje su bile kidnapovane, pod prinudom, i koje su trpele fizičko nasilje. Iako žena može osećati da je bila eksploatisana česta je pojava da žrtve trgovine ljudima krive sebe. One analiziraju vlastite odluke i delima kako bi objasnile šta im se desilo, čak i ako su bile pod prinudom, pretnjom, ili su bile prevarene.

Eksploatacija je najbolja dostupna mogućnost

U vezi sa tim da li je žrtva "dovoljno prisiljena" jeste i verovanje mnogih žrtava da je situacija eksploatacije u kojoj se nalaze najbolje što mogu dobiti u datom trenutku. Ovo je posebno slučaj ako je alternativa eksploataciji povratak kući, i često nezavidnoj situaciji i nemogućnosti da se zaradi. Program pomoći koji udaljava ženu od mogućnosti da radi, ma koliko eksploatatorski taj posao bio, često ne može biti deo rešenja.

Jedna od glavnih komponenti definicije trgovine ljudima je eksploatacija. Ona može imati objektivno značenje – u formalno regulisanim radnim odnosima postoje minimalni standardi zarade i radnih uslova čije se nepoštovanje i kršenje može definisati kao eksploatacija. Prostitucija se, međutim, u mnogim zemljama nalazi van ovog okvira što samim tim znači da je i sam koncept eksploatacije više subjektivan. Utisak da je neko eksploatisan variraće od osobe do osobe čak i ako se one nalaze u identičnim situacijama. Ljudi će biti skloniji da prihvate da budu eksploatisani ukoliko postoje okolnosti koje kompenzuju eksploataciju. Jedna veoma siromašna žena nam je nakon povratka kući iz situacije prisilne prostitucije sa nostalgijom pričala kako je tokom boravka u inostranstvu svaki put kada bi otvorila frižider u njemu bilo hrane, "čak i piletine". Još jedan faktor koji može ublažiti situaciju eksploatacije, i čak je i opravdati, jeste mogućnost da se zaradi makar i mala suma novca.

Odnos prema ulozi žrtve

Ispitanice su opširno govorile o ulozi žrtve trgovine ljudima. Prema ulozi žrtve odnosile su se različito. Pojedine su je shvatale više kao žrtvu uopšte dok su druge bile spremne da je prihvate kao ulogu žrtve trgovine ljudima.

Odbacivanje identiteta žrtve

Prihvatanje pomoći znači i prihvatanje identiteta žrtve trgovine ljudima. Dok status žrtve trgovine ljudima može pružiti neka dodatna prava ili mogućnosti, on često može biti i u suprotnosti sa tim kako pojedinac sebe vidi. Pojedinih žrtvama koje su se same izdržavale bilo je problematično da se nađu u situaciji kada su one te kojima je potrebna pomoć jer je program činio da se osećaju pasivnima. Žena koja je bila u programu godinu dana je to objasnila na sledeći način:

Ponekad sam se osećala kao da sam hendikepirana...Zašto bi meni neko pomagao kad imam noge i ruke, kad je to ono jedino što imam. Meni je pomoć ponuđena i ja se u početku nisam osećala lagodno u vezi sa tim jer sam bila navikla da sve radim sama.

Mnoge žrtve trgovine ljudima pokušale su da migriranjem poboljšaju svoj, i život svoje porodice, što znači da ni na koji način nisu bile pasivne. Osobama koje su se aktivno starale o drugima često može biti teško da private da se nalaze u situaciji kada je njima potrebna pomoć. Prihvatanje identiteta žrtve može doneti sa sobom i iskustvo napuštanja vlastite inicijative ili pozitivne samopercepcije.

Neke žene žele da se distanciraju od traumatičnog iskustva i nastave sa životom. Jedna žena, koju je regrutovala osoba bliska njenoj porodici, pretrpela je stravično nasilje i poniženje dok je bila u situaciji trgovine. U trenutku razgovora ona je još uvek osećala posledice fizičkih povreda koje je pretrpela i zbog kojih nije mogla da radi. Osoba koja ju je regrutovala živela je u blizini; ona niti je prijavila policiji, niti je planirala da to uradi, rekavši: "Ja samo želim da budem majka". Ova rečenica može se čitati u kontekstu njene želje da ostavi traumatičnu prošlost za sobom, ne dozvoli da ona postane deo njenog identiteta i odluke da se opredeli za pozitivniji identitet majke (nasuprot onog žrtve). Žrtve koje su nakon brutalnog iskustva trgovine veoma traumatizovane ponekad odbiju pomoć u pokušaju da "ostave sve za sobom".

U nekim slučajevima žene pokušavaju da ublaže iskustvo kroz koje su prošle. To se na neki način može posmatrati i kao vrsta poricanja, mada istovremeno može biti i način prevazilaženja traumatične prošlosti. Prihvatanje pomoći, na neki način, može učiniti traumu realnom.

Upoređivanje vlastitog sa traumatičnim iskustvima drugih, takođe može poslužiti kao mehanizam prevazilaženja. Neke osobe osećale su da ne mogu prihvatiti pomoć dok god je bilo drugih koje su bile u goroj situaciji od njih samih. Jedna žena, inače u teškoj finansijskoj situaciji, odbila je jednokratnu finansijsku pomoć (u iznosu od oko 50 dolara) zato što je smatrala da je potrebija drugima nego njoj.

Postoje, takođe, i žene koje sebe prepoznaju kao žrtve trgovine ljudima ali smatraju da njihovo iskustvo nije bilo "dovoljno loše" da bi primile pomoć. Jedna žena je i pet godina nakon situacije trgovine imala noćne more. Ona je znala da joj je dostupna pomoć ali je verovala da može sama da se izbori sa problemom. Nakon što je konačno došla po savet, rekla je socijalnom radniku: "zašto sam ja patila pet godina? Znala sam da vi pružate pomoć ali sam mislila da moj slučaj nije među najgorim".

Prihvatanje identiteta žrtve

Ljudi se prema identitetu žrtve odnose različito i pojedine žrtve trgovine ljudima prihvataju svoj status žrtve. To su najčešće mlade osobe, u kasnim tinejdžerskim, i ranim dvadesetim godinama koje, barem u izvesnoj meri, još uvek nisu dovele samopercepciju u vezu sa brigom o drugima – nešto što je bilo prisutno kod većine starijih i zrelijih žena i majki. Takva situacija olakšala je mlađim osobama da prihvate identitet žrtve.

Izraženo prihvatanje identiteta žrtve može dovesti do nezadovoljstva sa ponuđenom pomoći i podrškom, pa čak i do njihovog odbijanja. To se dešava onda kada korisnice razviju velika očekivanja od onoga što s pravom treba da dobiju. Jedna socijalna radnica je to ovako objasnila:

Ovde postoji još jedna grupa devojaka kojima kao da ceo svet nešto duguje. One su odbojne, ne žele da se promene. Ta odbojnost nije uperena prema pojedincima već prema celom svetu. One kažu: “moraš da mi nađeš posao, moraš da me naučiš”. One često ne ostaju dugo u programu.

Prihvatanje identiteta žrtve i javljanje velikih očekivanja takođe mogu biti deo procesa prihvatanja i primanja pomoći, i razumevanja onoga što se od njih može očekivati. I dok je uobičajeno da korisnice iskuse šok i zadovoljstvo kad shvate da je pomoć koja im se nudi realna, nije neobično da njihova očekivanja rastu kako vreme prolazi. Socijalni radnik je objasnio taj obrazac – mnoge žrtve se obraćaju organizaciji i vremenom traže sve više i više, uključujući i pomoć u rešavanju problema. Korisnica bi osećala nezadovoljstvo ukoliko nije dobila pomoć kada joj je, po sopstvenoj oceni, bila neophodna.

Zaključak i preporuke

Brojni su razlozi zbog kojih žrtve trgovine ljudima odbijaju pomoć. One često osećaju da prihvatanje pomoći nije najbolja opcija za njih, te stoga njihove brojne potrebe i problem ostaju nerešeni. U pojedinim slučajevima njihova ranjivost i odsustvo pomoći i podrške predstavljaju osnovu za nastavak situacije trgovine i eksploatacije. Dok neke žrtve trgovine ljudima odbijaju pomoć zato što je ne žele ili im nije potrebna, druge to čine iz ličnih razloga, zbog načina na koji je pomoć organizovana ili iz društvenog ili vlastitog iskustva.

Naši zaključci i preporuke fokusiraju se na to šta se može promeniti ili poboljšati kako bi se povećala dostupnost adekvatne pomoći i podrške za žrtve trgovine ljudima koja bi odgovarala njihovim željama i potrebama. Verujemo da veća angažovanost na dole navedenim pitanjima može rezultirati trenutačnim poboljšanjima programa podrške žrtvama trgovine ljudima u Jugoistočnoj Evropi, pa čak i šire, a možda čak i većom spremnošću žrtava, koje bi inače verovatno odbile pomoć, da je prihvate.

Obezbediti odgovarajuće i razumljive informacije

Žrtvama je potrebna jasna, razumljiva i objektivna informacija o različitim mogućnostima koje programi pomoći i podrške pružaju i u inostranstvu i u matičnoj zemlji. To govori u prilog davanja pisanog materijala koji će odgovarati uzrastu, jeziku i nivou obrazovanja žrtve, koja često može biti zbunjena i traumatizovana u prvom kontaktu sa programom i stoga imati ograničenu mogućnost razumevanja posledica koje prihvatanje ili odbijanje pomoći može imati. Žrtva, kada se njeno stanje stabilizuje, može iznova pročitati pisani materijal čak i ako je inicijalno odbila pomoć.

Pouzdanost i izgradnja poverenja

Šticanje poverenja zahteva vreme. Pouzdane informacija, pomoć i podrška predstavljaju važan korak ka uspostavljanju poverenja. Jedan od koraka u tom procesu predstavlja i identifikovanje i rešavanje specifičnih problema žrtve – obezbeđivanje ličnih dokumenata, rešavanje zdravstvenih problema, ishrana – čime se potvrđuje efikasnost i pouzdanost pomoći i podrške. Često su žrtve tek nakon što bi dobile prvu konkretnu i njima odgovarajuću pomoć počele da veruju organizacijama koje vode program. Rešavanje konkretnih problema žrtve ubedljiviji je argument od puke trvrdnje da se imaju dobre namere.

Preispitati pravila i ograničenja iz perspektive žrtve

Uspostavljanje određenih ograničenja u programima pomoći i podrške mora biti vođeno racionalno, uz nadzor i jasno poštovanje smernica koje nalažu zaštitu ljudskih prava

žrtava i etički odnos prema njima. Neophodna je otvorena rasprava o vrstama intervencija koje mogu da se koriste u radu sa žrtvama trgovine ljudima i kada, koji je njihov terapijski efekat i kolika je njihova efikasnost. Ako se ograničenja uspostavljaju i koriste onda je neophodno da se uspostavi formalno telo pred kojim bi institucije i organizacije odgovarale u slučaju kršenja pravila ili kada postoji problem.

Potreba za nadzorom, uspostavljanjem odgovornosti i garancijom kvaliteta

Sektorom koji pruža pomoć i podršku žrtvama trgovine ljudima u velikoj meri dominiraju NVO i međunarodne organizacije. Gotovo i da ne postoji nadzor njihovog rada od strane domaćih vlada ili donatora. U okvir programa pomoći i podrške treba da budu uključeni i sistemi koji će izdavati licence za rad sa žrtvama trgovine ljudima, kontinuirano nadzirati programe pomoći i podrške i uspostaviti žalbene mehanizme. I kratkoročni i dugoročni učinci programa pomoći i podrške žrtvama trgovine ljudima, uključujući i ono što u njihovim okvirima funkcioniše i dobro i loše, treba da budu podložni oceni. Ocenjivanje programa se, međutim, ne treba baviti isključivo efektima koje imaju na korisnice već i time ko, i iz kojih razloga, nije dobio pomoć i podršku. Šta se dešava sa žrtvama koje ne dobiju pomoć? Da li postoje sistematske razlike između žrtava koje su dobile pomoć i onih koje nisu? Da li je žrtvama koje nisu dobile pomoć neophodna druga vrsta pomoći od one koja se nudi?

Opređeljivanje adekvatnih resursa

Brojne institucije i organizacije koje pružaju pomoć i podršku bore se sa manjkom sredstava. Često potrebe žrtava (i onih koji zavise od njih) premašuju postojeće fondove koji stoje na raspolaganju. Programi moraju da imaju takve budžete koji će omogućiti adekvatan odgovor na potrebe žrtava i tako sprečiti da eventualno napuste program. Organizacije moraju da ispituju mogućnost pronalazjenja donatora van međunarodne donatorske zajednice kako bi se obezbedila održivost programa pomoći, podrške i reintegracije. Održivost bi se tako mogla postići kroz koordinaciju i upućivanje žrtava državnim socijalnim programima i ustanovama i pristup ostalim uslugama koje se finansiraju iz državnog budžeta (zdravstvena zaštita, finansijska i pravna pomoć), pristup državnim fondovima ili programima donacija (skloništa, poslovni prostor)

Uloga porodice u pružanju pomoći

Porodice imaju različit, ali svakako značajan, uticaj na odluku žrtve da odbije pomoć koja joj se nudi. Uključivanje porodice u program pomoći i podrške moglo bi delimično izmeniti postojeći obrazac odbijanja pomoći posebno kada se ima u vidu da se često kao razlog za odbijanje pomoći navodi potreba da se žrtva vrati kući i pomogne porodici. Isto tako je važno dozvoliti žrtvi da uključi decu i druge članove porodice o kojima brine u program. Međutim, to mora biti urađeno na način koji bi obezbedio adekvatnu brigu u okviru postojećih resursa ali ne na štetu drugih korisnika programa, na primer u skloništu. Uključivanje članova porodice takođe bi moglo da ublaži njihovo nepoverenje

u programe pomoći i podrške. Porodica, međutim, može biti uključena u program samo na način koji ne bi ugrožavao princip poverljivosti.

Razvijanje programa koji ne identifikuju i ne stigmatizuju korisnice

Pomoć žrtvama trgovine ljudima ne mora da stigmatizuje žrtve. To se može postići njenim integrisanjem u šire okvire programa socijalne pomoći koja se nudi društveno ranjivim populacijama a ne isključivo žrtvama trgovine ljudima. Programi podrške nezaposlenim ili siromašnim ženama u lokalnoj zajednici mogu biti uspešni zato što mogu dopreti i do žrtava trgovine ljudima koje inače nisu prihvatile pomoć.

Alternativni programi i metode pomoći i podrške

Vrsta pomoći i način na koji se nudi moraju uzeti u obzir svakodnevni život i obaveze žrtava trgovine ljudima nakon njihovog povratka kući. Pomoć koja ne podrazumeva boravak u centralizovanom skloništu (te stoga ne podrazumeva odlazak iz porodice ili lokalne zajednice) može predstavljati dobru alternativu za brojne žrtve koje se ne osećaju spremnima da napuste roditelje ili decu, ili onima koje ne mogu priuštiti sebi da ne rade i nemaju prihode tokom učestvovanja u programu pomoći i podrške.

Kreiranje i razvoj programa za druge "profile" žrtava

Žrtve koje odbiju pomoć nalaze se u drugačijoj situaciji od onih koje je prihvate. Njih takođe karakteriše i set različitih specifičnosti. Mnoge žrtve prihvataju pomoć samo onda kada se nađu u bezizlaznoj situaciji koja nema alternative. Osobe koje su imale alternative onome što im se nudilo - povratak u porodicu, na primer - u većini slučajeva odbijale su pomoć namenjenu isključivo žrtvama trgovine ljudima i radije su prihvatale druge vrste manje ili više formalne pomoći i podrške. Ovo može značiti da su neke od karakteristika žrtava trgovine ljudima – onako kako ih mi vidimo – zapravo reprezentativne za one žrtve trgovine ljudima koje su prihvatile/bile u programima pomoći i podrške. Neophodno je razviti programe koji će moći da odgovore na potrebe onih žrtava trgovine ljudima koje do sada nisu dobile pomoć.

Ostaviti prošlost za sobom? Kad žrtve trgovine ljudima odbijaju pomoć

P.O.Box 2947 Tøyen
N-0608 Oslo
www.fafo.no/english/

Fafo-report 2012:35
ISBN 978-82-7422-909-9 (paper edition)
ISBN 978-82-7422-910-5 (web edition)
ISSN 0801-6143